

## לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

### א. הבעיה

ידועה דרכו של הרמב"ם בספר היד החזקה, שלא לציין את מקורות ההלכה שבספרות חז"ל, אלא לפסוק את ההלכה עצמה כפי המתחייב ממקורות התורה שבעל-פה. זהו אחד המאפיינים הבולטים של חיבורו של הרמב"ם, שדרכו הייתה - בניגוד לדרכם של מחברים אחרים - "לכתוב דבריו בדרך קבלה, באין הודעת המחלוקת ומשא ומתן".<sup>1</sup> מאפיין זה הוא, בין היתר, פועל יוצא של מגמתו של הרמב"ם, להציע בפני הקורא חיבור הכתוב "בלשון ברורה ודרך קצרה".<sup>2</sup> אילו ביקש הרמב"ם להביא את המקורות להלכות שפסק, היה עליו להיכנס לבידור המחלוקות שבכל עניין ועניין, עם כל המשא ומתן התלמודי, ולבאר מדוע פסק כפי שפסק, ואז הייתה מסוכלת כליל מגמתו זו.

עם זאת, נוהג הרמב"ם לציין את פסוקי המקרא המשמשים יסוד להלכות שבמשנה תורה, כפי שפורשו על ידי חז"ל. ואולם, בדיקה שטחית תגלה מיד, שלא בכל ההלכות הרמב"ם מצייין את הפסוק שבמקרא ממנו למדו חז"ל אותה הלכה.

כך, לדוגמא, בהלכות סנהדרין א, ג, כתב הרמב"ם לעניין סדר ישיבת הסנהדרין: "והם יושבין בכמו חצי גורן בעיגול...". הלכה זו מיוסדת על המשנה בסנהדרין ד, ב, ועל פי הגמרא (סנהדרין לז ע"א) נלמד דין זה מן הפסוק (שיר השירים ז, ג): "שררך אגן הסהר אל יחסר המזג". פסוק זה הושמט על ידי הרמב"ם בהלכה שבנידון.

שמא תאמר: כיוון שבדוגמא הנזכרת מדובר בפסוק שבכתובים - לא ציינו הרמב"ם, אבל פסוקים שבתורה הוא מצייין. הנה אפשר להראות, שגם לא כל פסוק שבתורה הוא מצייין. כך, לדוגמא, בהלכות סנהדרין ב, ד, כתב הרמב"ם: "ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות דברו". הלכה זו מקורה בברייתא שבתוספתא סנהדרין ב, ח, המובאת בגמרא בסנהדרין יח ע"ב, ושם נתנה הגמרא לכך טעם: "דכתיב (שמות כג, ב): 'לא תענה על רב' - לא תענה על רב". ולמדו מכאן, שאין להושיב בסנהדרין מלך, מכיוון שיש חשש ששאר הדיינים יחששו לחלוק עליו. פסוק זה לא הביא הרמב"ם, אף שהוא הבסיס להלכה שפסק הרמב"ם בעניין זה, הגם שמדובר בפסוק בתורה.

לעומת זאת, בהלכות רבות מאד אחרות ציין הרמב"ם מקור שבמקרא, בלשון "שנאמר",<sup>3</sup> וכיוצא בו. והרי דוגמא אחת: בהלכות סנהדרין ב, ב, כתב הרמב"ם: "ומצוה להיות בסנהדרין גדולי כהנים ולויים, שנאמר (דברים יז, ט): 'ובאת אל הכהנים הלויים'...". הלכה

1 לשון המאירי בפתיחה לחיבורו "בית הבחירה", נדפס בראש מסכת ברכות, מהדורת הר"ש דיקמן, ירושלים תשכ"ה, עמ' כה. לדרכו של הרמב"ם, ראה דברי מו"ר, מ' אלון, המשפט העברי - תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, מהדורה שלישיית, ירושלים תשמ"ח, כרך ב, עמ' 995-997.

2 הקדמת הרמב"ם למשנה תורה.

3 ראה, לדוגמא, רמב"ם, הלכות ברכות א, א.

זו מיוסדת על מדרש חז"ל בספרי<sup>4</sup>, ובה ציין הרמב"ם את הפסוק המשמש יסוד להלכה. ואף פסוקים מן הכתובים לא נמנע הרמב"ם להביא כבסיס להלכה שפסק, על פי חז"ל. כגון ההלכה בעניין קבלת גרים, שבהלכות איסורי ביאה יג, יד: "מודיעין אותן כובד עול התורה וטורח שיש בעשייתה על עמי הארצות כדי שיפרשו. אם קבלו ולא פירשו וראו אותן שחזרו מאהבה - מקבלין אותן, שנאמר (רות א, יח): 'ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה'". הלכה זו מקורה בחז"ל<sup>5</sup>, וגם בה ציין הרמב"ם את הפסוק שממנו למדו חז"ל, אף שמקורו בכתובים.

נשאלת אפוא השאלה: האם יש שיטה כלשהי בהבאת הפסוקים על ידי הרמב"ם, או שמא אין כאן שיטתיות, ופעמים שהרמב"ם בחר להביא את המקור שבמקרא ופעמים בחר שלא להביא?

שאלה נוספת היא: מה משמעותם של ביטויים שונים בהם עושה הרמב"ם שימוש כשהוא מאזכר את המקראות, במפורש או ברמיזה בלבד. הכוונה היא לביטויים: "מפי השמועה למדו" ו"מפי הקבלה", וכיוצא בהם. האם יש משמעות שונה לשני הביטויים, ואימתי מצא הרמב"ם לנכון לעשות שימוש בביטויים אלה. אגב כך נעמוד גם על פשר הביטוי: "הלכה מפי הקבלה" - האם הוא בעל משמעות זהה לזו של הביטוי: "מפי הקבלה", או שנודעת לו משמעות שונה?

### ב. אימתי מביא הרמב"ם פסוק כבסיס להלכה

לעניות דעתי, כשם שבעניינים אחרים אין לייחס לרמב"ם מקריות, גם בעניינינו פעל הרמב"ם לפי שיטה שקבע לעצמו.

כדי להבין את שיטת הרמב"ם בעניין זה, יש לדקדק היטב בדברים שכתב הרמב"ם עצמו בהקדמה לחיבורו. וכה כתב בפתח דבריו:

כל המצוות שניתנו לו למשה בסיני - בפירושן ניתנו. שנאמר: "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה". תורה - זו תורה שבכתב, והמצוה - זו פירושה. וציונו לעשות התורה על פי המצוה, ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה.

פסוק המאוזכר בתוך הלכה שפוסק הרמב"ם, כשפסוק זה הוא הבסיס לאותה הלכה, אינו מקורה של ההלכה, כי אם ההלכה עצמה, או - בלשונו של הרמב"ם - "תורה"; ואילו פרשנותה המוסמכת היא בגדר ה"מצוה", הנקראת תורה שבעל-פה.

כך, לדוגמא, בהלכות חמץ ומצה א, א, כתב הרמב"ם:

כל האוכל כזית חמץ בפסח מתחילת ליל חמישה עשר עד סוף יום אחד ועשרים בניסן, במזיד - חייב כרת, שנאמר (שמות יב, טו): "כי כל אוכל חמץ ונכרתה".

הפסוק: "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה", אינו מקור הדין, כי אם הדין עצמו, דהיינו: "תורה"; ופרטי הדינים האמורים ברישא של הלכה זו הם ה"מצוה", דהיינו: תורה שבעל-פה.

4 ספרי, פרשת שופטים, סי' קנג.

5 יבמות מז ע"ב.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

ויש שהרמב"ם מביא שני פסוקים כבסיס להלכה, ושניהם מהווים "תורה", כמו למשל בהלכות שביתת יום טוב א, ב:

וכל העושה באחד מהם [=שישה ימים טובים] מלאכה שאינה לצורך אכילה, כגון שבנה... הרי זה בטל עשה ועבר על לא תעשה, שנאמר (ויקרא כג, ח): "כל מלאכת עבודה לא תעשו", "כל מלאכה לא יעשה בהם" (שמות יב, טז).

איסור מלאכה שאינה מלאכת אוכל נפש ביום טוב הוא מן התורה, ויסודו בשני המקראות שמציין הרמב"ם.<sup>6</sup> עצם איסור מלאכה ביום טוב הוא "תורה", ויסודו בפסוקים הנ"ל. פרטי הדינים של מלאכות האסורות ביום טוב הם בגדר "המצווה", דהיינו תורה שבעל-פה. יושם לב, שבדוגמא זו, הפסוקים שעליהם סומך הרמב"ם את ההלכה בדבר איסור מלאכה ביום טוב, אינם חלק מדרשת חז"ל מסוימת. אבל גם פשוטם של המקראות מלמד הלכה (כל זמן שאינו סותר דרשת חז"ל), ואף הוא אפוא בגדר של "תורה".<sup>7</sup>

לשיטת הרמב"ם, לא תמיד הפסוק הוא "תורה", גם אם חז"ל לומדים ממנו הלכה. פסוק עשוי לשמש אסמכתא בלבד, וגם אם חז"ל למדו ממנו הלכה באחת מי"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, עדיין אין מכאן ראיה שמדובר בהלכה מדאורייתא - דהיינו: "תורה" - אלא אפשר שחז"ל למדו אותו מדעתם וסמכוהו על הפסוק באמצעות אחת ממידות המדרש: במקרה כזה אין מדובר בהלכה דאורייתא - דהיינו: "תורה" - אלא בהלכה דרבנן, ואז הפסוק אינו אלא מקור שעליו נסמכה ההלכה, שהרמב"ם בדרך-כלל אינו מביאו בחיבורו.

על-פי הבחנה זו, בין פסוק שהוא "תורה", שאותו מציין הרמב"ם, ובין פסוק שאינו אלא אסמכתא, שאותו, בדרך-כלל, אין הרמב"ם מביא, יתבאר ההבדל בין הלכות הרמב"ם שהובאו בפתח דברינו. בהלכה שנפסקה ביחס לשיתופם של כהנים ולויים בסנהדרין, הביא הרמב"ם את הפסוק הרלבנטי, שהוא "תורה", ואילו בהלכות האחרות, בעניין סדר ישיבת הסנהדרין, ובעניין אי-הושבת מלך בסנהדרין, השמיט הרמב"ם את הפסוקים הרלבנטיים, שאינם אלא בגדר של אסמכתא. לפי הבחנה זו, ראוי היה שגם בהלכה בנושא קבלת גרים ישמיט הרמב"ם את הפסוק ממגילת רות, שהרי הוא בגדר של אסמכתא, ועל הטעם לכך שהרמב"ם לא השמיטו, ידובר להלן.

מן האמור עד כה עולה, שברגיל, עצם הבאתו של פסוק כיסוד להלכה ברמב"ם, הוא לכאורה ראיה לכך, שלדעת הרמב"ם הדין הוא דין תורה. פעמים, שניתן למצוא לכך תמיכה ביתר חיבוריו של הרמב"ם, כפי שיתברר בדוגמא הבאה:

בהלכות תפילה ח, ו, לעניין הצורך במניין לכל דבר שבקדושה, כתב הרמב"ם:

6 וראה בני שמואל (עדאוי), על הרמב"ם, הלכות שביתת יום טוב א, ב, ושו"ת מהרלב"ח, סי' נג, לעמבערג תרכ"ה, דף לה ע"ב, לשאלה: מדוע הוצרך הרמב"ם להביא שני פסוקים? ובפשטות צריך לומר, שפסוקים אלה יחד, מכסים את איסור המלאכה בכלל ששת הימים טובים שבהם נאסרה מלאכה, ראה ספר המצוות, להרמב"ם, לא-תעשה, שכג-שכח.

7 ראה מה שכתבתי בנידון זה במאמרי: "לשאלת היחס בין ההלכה ובין פשוטו של מקרא", סיני קלט (תשס"ז), עמ' ל. לדינים הנלמדים מפשט הכתוב, ראה גם הדוגמאות שמביא הרב חיים סבתו, "האם יש רשות לדרוש דרשות הלכתיות מן הפסוקים אף שלא נאמרו בתלמוד", תשורה לעמוס (לכבוד עמוס חכם), אלון שבות תשס"ז, עמ' 499.

וכל דבר קדושה לא יהא אלא בתוך העדה מישראל [=עשרה], שנאמר (ויקרא כב, לב): "ונקדשתי בתוך בני ישראל".

מקור הדין הוא בגזירה שווה,<sup>8</sup> וכידוע, שיטת הרמב"ם היא, שדין הנלמד בגזירה שווה הוא מדרבנן, אלא אם כן נאמר במפורש אחרת.<sup>9</sup> אילו סבור היה הרמב"ם שדין זה הוא מדרבנן, לא היה מביא את הפסוק, שאינו אלא אסמכתא. מתוך זה שהרמב"ם הביא את הפסוק, משמע שלדעתו הדין הוא דין תורה. אישוש לכך ניתן למצוא בפירוש המשנה שלו (מגילה, פרק רביעי), שם כתב: "אמר השם: 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', ובאה הקבלה: כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה". כפי שיתברר להלן, הלשון: "ובאה הקבלה" משמעותה, פירוש הכתוב כפי שנמסר למשה מפי הגבורה בתורה שבעל פה, ושדינו כדין תורה. והנה, בפוסקים מצאנו דעות שונות בעניין השאלה, אם דין זה הוא דאורייתא או דרבנן.<sup>10</sup> לעניות דעתי, לשון הרמב"ם בפירושו למשנה היא הוכחה גמורה לכך, שעל כל פנים לשיטת הרמב"ם הדין הוא דין תורה.<sup>11</sup>

### ג. השמטת פסוקים המשמשים בסיס להלכה

האם בכל הלכה המסווגת כדאורייתא מציין הרמב"ם את מקורה המפורש בתורה? והאם במקרה של השמטת פסוק אפשר להסיק מכאן שלדעת הרמב"ם ההלכה היא דרבנן? התשובה לכך היא שלילית, ועשויים להיות מספר הסברים להשמטות אלו.

#### 1. הלכה הנסמכת על פסוק שנזכר בהלכה אחרת

יש גופי תורה רבים שבהם "מקרא מועט והלכות מרובות".<sup>12</sup> הלכות שחיטה, למשל, יסודן בפסוק אחד שבתורה (דברים יב, כא): "וזבחת", וממנו נגזרות כל ההלכות הקשורות בשחיטה. הרמב"ם הסתפק באזכור פסוק זה פעם אחת בראש הלכות שחיטה (א, א) ולהלן הוא מפרש ואומר:

זביחה זו האמורה בתורה סתם, צריך לפרש אותה ולידע באיזה מקום מן הבהמה שוחטין, וכמה שיעור השחיטה, ובאיזה דבר שוחטין, והיכן שוחטין, וכיצד שוחטין, ומה הן הדברים המפסידין את השחיטה, ומי הוא השוחט. ועל כל הדרכים האלו צונו בתורה ואמר: "וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר ציויתך ואכלת בשעריך", שכל הדברים האלו על פה צוה בהן כשאר תורה שבעל פה שהיא נקראת מצוה, כמו שבארנו בתחילת חיבור זה...

8 ברכות כא ע"ב; מגילה כג ע"ב; ירושלמי מגילה ד, ד.

9 ראה מ' אלון, הערה 1 לעיל, עמ' 186-187.

10 ראה מה שמובא בעיניי למשפט, לברכות כא ע"ב, אות ג.

11 אבל ראה והשווה עם המובא בשדי חמד, כללי הפוסקים, סי' ה, אות ד (השנייה), בשם תפארת ישראל, על המשנה, שביעית, בחידושים שאחר פרק שני, משנה ב: "הרמב"ם כשכותב 'שנאמר', אינו מוכרח שהוא ילפותא גמורה, דבמקומות הרבה כותב 'שנאמר' אף בדבר שאינו אלא אסמכתא בעלמא".

12 חגיגה יא ע"א.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

כל הלכה והלכה מהלכות שחיטה היא איפוא "המצווה", ויש לקרותה יחד עם הפסוק שבראש ההלכות שהוא ה"תורה".

הוא הדין ביחס לאיסורי הנאה בעבודה זרה ומשמשיה. בהלכות עבודת כוכבים ז, ב, כתב הרמב"ם:

עבודת כוכבים ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה, אסור בהנאה, שנאמר (דברים ז, כו): "ולא תביא תועבה אל ביתך".

כל הנאמר בהמשך אותו פרק, ולאחריו, ביחס לאיסורי הנאה שבעבודה זרה, הוא דין תורה, אף-על-פי שהרמב"ם לא חזר ופירש את מקור הדברים. וכל פרטי הדינים המבוארים בהלכות הבאות - יסודם בפסוק שהביא הרמב"ם בראש הפרק. על פסק זה סמך הרמב"ם גם כאשר אזכר עניין זה במקומות אחרים שבחיבורו, כמו בהלכות עירובין ג, ח: "עשה אשרה סולם לכותל - אין מערבין אחד, מפני שאסור לעלות עליה מן התורה, שהרי היא אסורה בהניה". לא היה לו לרמב"ם לחזור ולפרט את המקור בתורה לאיסורי הנאה של עבודה זרה, לאחר שקבע פרט זה בראש הפרק שהוא עיקר מקומו של עניין זה.

וכן בעניינים אחרים בהם ציין הרמב"ם את מקור הדין בתורה, וחזר ואזכר את אותו דין במקום אחר. כמו ההלכה בהלכות איסורי ביאה ט, א: "אין האשה מתטמאה מן התורה בנדה או בזיבה עד שתרגיש ותראה דם ויצא בבשרה, כמו שבארנו". הרמב"ם מרמז כאן להלכה שלעיל, פרק ה, הלכה ב, שם הובא הפסוק שבתורה (ויקרא טו, יט): "דם יהיה זובה בבשרה", ולא היה לו לחזור ולאזכר את מקור הדין בתורה. דוגמא נוספת, מדין סימנים שסומכים עליהם מן התורה. כתב הרמב"ם בהלכות גזילה ואבידה יג, ה: "הסימנים המובהקין סומכין עליהם ודנין על פיהם בכל מקום דין תורה". מקור הדין הוא בפסוק (דברים כב, ב), כפי שדרשוהו חז"ל, והרמב"ם כבר הביא דרשה זו לעיל בהלכה ג, ועליה סמך כאן.

## 2. הכרעה כשיטה שלא קיבלה את דרשת הפסוקים

גם במקרים שבהם אין מדובר בהלכה הנשענת על פסוק שכבר הובא במקום אחר, אי-אפשר להסיק כל מסקנה מהשמטת פסוקים על-ידי הרמב"ם.

יש מקרים שבהם אין הרמב"ם מפרט פסוק כלשהו, אף שלשיטתו ההלכה היא מן התורה, וזאת למרות שבספרות חז"ל נסמכה ההלכה על פסוקים מן התורה. הטעם לכך עשוי להיות, שהרמב"ם הכריע כשיטה שלא קיבלה את דרשת הפסוקים.

כך, לדוגמא, במסכת כריתות ה ע"א, מובאות מספר הלכות שנלמדו בגזרה שווה. בשתי הראשונות - בעניין חיוב כרת על פיגול קרבן (הלכות פסולי המוקדשים יח, ו), ובעניין חיוב כרת על אכילת נותר (שם, יח, י) - מביא הרמב"ם את הפסוק המהווה בסיס להלכות אלו. ואילו בהלכה השלישית, בעניין חיוב מיתה בבא על בתו מאנוסתו, שאף בה נאמרה גזרה שווה, לא הביא הרמב"ם את הפסוק ששימש יסוד לדרשה.

ההסבר להשמטה זו של הפסוק עשוי להיות נעוץ בכך, שבאותו עניין נחלקו אב"י ורבא בסנהדרין עו ע"א, ודרשת הגזרה שווה היא רק אליבא דרבא, ולא אליבא דאב"י, הסובר

שאינן צורך בפסוק, משום שהדבר נלמד מן הדין הקובע שהבא על בת בתו חייב מיתה, וברור שעונש זה שנאמר בתורה אינו אלא משום שבתו היא היוצרת את הקירבה, והרי זה גילוי מילתא בעלמא שהבא על בתו - גם מאנוסתו - חייב מיתה. הרמב"ם פסק את ההלכה כאב"י (הלכות איסורי ביאה ב, ו), וכפי שיטת רב בירושלמי,<sup>13</sup> וכך כתב:

הבא על אשה דרך זנות ווהוליד ממנה בת, אותה הבת ערוה עליו משום בתו, ואף על פי שלא נאמר בתורה ערות בתך לא תגלה - מאחר שאסר בת הבת, שתק מן הבת, ואיסורה מן התורה ואינו מדברי סופרים.<sup>14</sup>

אי-הבאת הפסוק כאן, עשויה אפוא לנבוע מכך, שהרמב"ם פסק כשיטה שלא קיבלה את דרשת הפסוקים.<sup>15</sup>

### 3. העדפת "טעמא דקרא"

יש מקרים שבהם העדיף הרמב"ם להשתמש בטעמו של הדין, כפי הנזכר במקורות חז"ל, אף שנוכח גם פסוק כבסיס לדין, ואין השמטת הפסוק מעידה על כך שמדובר בדין דרבנן. כך, לדוגמא, בהלכות עבודה זרה ד, ד, כתב הרמב"ם:

ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו עובדי כוכבים ויחריבו את ארץ ישראל.

הלכה זו מבוססת על סוגיית התלמוד בסנהדרין טז ע"ב, שם ניתנו לה שני טעמים. טעם אחד, יסודו בפסוק שבדברים יג, יד: "יצאו אנשי בליעל מקרבך", ודרשו חז"ל: "מקרבך אמר רחמנא ולא מן הספר". טעם אחר נאמר שם, לשיטת ר' שמעון, הדורש טעמא דקרא: "שמא ישמעו נכרים ויחריבו את ארץ ישראל". הרמב"ם לא הביא, כאמור, אלא את הטעם אליבא דר' שמעון, והשמיט את הפסוק הנ"ל. על כך היקשה הכסף-משנה: מדוע הביא הרמב"ם את טעמו של ר' שמעון, אף שבעיקרון אינו פוסק כמותו בעניין טעמא דקרא? ותירץ: "לפי שאין ביניהם נפקותא לענין הדין, שזה טעם מתקרב אל השכל, וגם חכמים אין מכחישים אותו, אלא שאומר דאפילו לא הוה האי טעמא מקרא נפיק, ראה רבינו לכתבו". האיסור לדון דין עיר הנדחת בספר הוא אפוא מן התורה, והשמטת הפסוק אינה נובעת אלא מכך שאין כאן כל נפקא מינא למעשה, ולפיכך העדיף הרמב"ם להשתמש בטעם "המתקרב אל השכל".<sup>16</sup>

13 ירושלמי סנהדרין ט, ב; וראה שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תנינא, חו"מ, סי' ס, ד"ה ומעתה סוגיין; אור שמח, על הרמב"ם, הלכות איסורי ביאה ב, ו.

14 ראה גם הלכות טומאת מת א, ב.

15 והשווה עם מה שכתב הרמב"ם בעניין הנ"ל בספר המצוות, לא-תעשה, שלו. וראה מה שמביא הרב מ"מ לאופר, בשם אדמו"ר מליובאוויטש, בספר כללי הרמב"ם, פרק יא, מס' 16, תשנ"א, עמ' 81.

16 ראה גם רמב"ם, הלכות ערכים וחרמים ה, יב, שם השמיט את הפסוק בויקרא כז, יב: "אתה", ראה כסף-משנה, שם, ונתן טעמא דקרא, ראה לחם יהודה, על הרמב"ם, שם. ראה גם לחם משנה, על הרמב"ם, הלכות שביתת עשור א, ו, על דרכו של הרמב"ם בכמה מקומות לתפוס הדרשה היותר פשוטה אף על גב דלא אתיא כסברתו של אותו שאומר הדין, מכל מקום כיון דלענין הדין אין הפרש ביניהם, תפס לו הדרך הפשוט.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

#### ד. השמטת פסוק תוך ציון העובדה שמדובר בדין תורה

יש שהרמב"ם משמיט פסוק המשמש יסוד להלכה - אף-על-פי שאין ספק כי מדובר בדין תורה - ותחת זאת הוא משתמש בלשון המלמדת על סיווגה של אותה הלכה כדין דאורייתא. כפי שיתברר להלן, אחת הלשוניות שנוקט הרמב"ם כשהוא בא לסווג הלכה כדאורייתא, היא: "מפי הקבלה", וכיוצא באלו לשונות המזכירות את המונח "קבלה"; לשון אחרת היא: "מפי השמועה למדו", וכיוצא בה, שבדרך כלל מלמדת על סיווגה של ההלכה כדאורייתא; או שנאמר במפורש: "מן התורה", "דין תורה" וכו'.

לעניות דעתי, אחת הסיבות לכך שהרמב"ם העדיף, במקרים רבים, שלא להביא את הפסוק עצמו היא, שאין ההלכה עולה מפשט הכתובים; ואילו ביקש לפרט את ההסבר לסיווגה של כל הלכה כדין תורה, היה עליו להאריך בלשונו, ובכך הייתה מסוכלת מגמתו בכתיבת החיבור, שהיא - כדבריו בהקדמתו - "לחבר דברים... בלשון ברורה ודרך קצרה". להלן, דוגמאות אחדות להלכות בהן לא פירט הרמב"ם את הפסוק המשמש להן יסוד, ותחת זאת ציין, באופן סתמי, כי הדין הוא דין תורה:

#### 1. קידושי שטר

בראש הלכות אישות, בפרטו את דרכי הקידושין, כתב הרמב"ם (פרק א, הלכה ב): "בביאה ובשטר מן התורה".<sup>17</sup> ביחס לביאה, כבר ציין הרמב"ם בהלכה א שהמקור לכך הוא בדברים כב, יג: "כי יקח איש אשה ובה אליה"<sup>18</sup>. אבל ביחס לשטר, נמנע הרמב"ם מלפרט. קרוב לשער, שהטעם לכך נמצא בהסבר שהרמב"ם עצמו נתן לסיווגם של קידושי שטר כדין תורה. הסבר זה ניתן על ידי הרמב"ם בתשובותיו, ועל פיו המקור לכך מצוי בפסוק (דברים כב, כג): "נערה בתולה מאורסה", כפי שהתפרש בתלמוד. ואלו דברי הרמב"ם:<sup>19</sup>

...דאמרין (קידושין ט ע"ב): "נערה מאורסה דאמר רחמנא בסקילה - היכי משכחת לה". פירוש: מדאמר קרא "נערה בתולה מאורסה", שמע מינה בודאי שיש מאורסה מן התורה בלא ביאה, ובמה? ושקלו וטרו, וסוף המימרא: "אמר רב נחמן ב"ר יצחק: משכחת לה כגון שקדשה בשטר - הואיל וגמר ומוציא - גומר ומכניס". שמע מינה שלדברי הכל השטר גומר ומכניס. ועל זה סמכתי ופסקתי שהשטר מן התורה.

שילוב הסבר זה בגוף ההלכה, היה מאריך את הדברים בשיעור ניכר, והרמב"ם העדיף, לענ"ד, להסתפק בציון העובדה שזה דין תורה, בלא לפרט את המקור לכך - מה שהיה מחייב מתן הסבר, שבלעדיו היו הדברים סתומים.<sup>20</sup>

17 כך הנוסח על פי רוב הדפוסים שלפנינו. והשווה עם הנוסח שבמהדורת הרמב"ם של הר"י קאפח, על פי שו"ת ברכת אברהם, לר' אברהם בן הרמב"ם, המעיד על הנוסח המתוקן והסופי של הרמב"ם. וראה יד פשוטה, על הרמב"ם, הלכות אישות א, ב.

18 ובספר המצוות, עשה, ריג, מביא הרמב"ם את הפסוק (דברים כד, א): "כי יקח איש אשה ובעלה - משמע שקונה בביאה". וראה יד פשוטה, על הרמב"ם, הלכות אישות א, א, עמ' ז, על הטעם לכך שהרמב"ם הביא פסוק שונה בכל אחד מחיבוריו הנ"ל.

19 שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סי' שנה.

20 דין קידושי שטר נלמד בקידושין ה ע"א מגזרה שווה: ויצאה והיתה - מקיש יציאה להויה. לימוד זה מובא על ידי הרמב"ם בספר המצוות, עשה, ריג. וראה בעניין זה לחם משנה, על הרמב"ם, הלכות אישות א, ב.

## 2. חצי-שיעור

במספר הלכות פסק הרמב"ם שיש איסור גם בחצי-שיעור, וכי איסורו מן התורה. זאת, בלא לפרט את הפסוק שממנו נלמד הדבר. כגון הלכות שביתת עשור ב, ג: <sup>21</sup>

אכל או שתה פחות משיעור זה [ביום הכיפורים] - אינו חייב כרת. אף על פי שהוא אסור מן התורה בחצי שיעור, אין חייבין כרת אלא על השיעור.

מקור הדין שחצי-שיעור אסור מן התורה הוא בדרשת הפסוק (ויקרא ז, כג): "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו", כשיטת ר' יוחנן ביומא עו ע"א. מפסוק זה כלשונו אין להסיק בפשטות את הדין הקובע שגם חצי-שיעור אסור. אילו ביקש הרמב"ם להביאו, צריך היה לצרף לכך גם את ההסבר לדרשה והיו הדברים מתארכים. לפיכך ראה הרמב"ם לנכון לציין רק את עצם העובדה שמדובר באיסור מן התורה, בלא לפרט את הפסוק עצמו.

## 3. איסור עריות בבתו

בהלכה שפסק הרמב"ם ביחס לאיסור ערוה בבתו (הלכות איסורי ביאה ב, ו), נאמר:

הבא על אשה דרך זנות והוליד ממנה בת - אותה הבת ערוה עליו משום בתו. ואף על פי שלא נאמר בתורה: "ערות בתך לא תגלה" - מאחר שאסר בת הבת, שתק מן הבת, ואיסורה מן התורה, ואינו מדברי סופרים.

איסורה של הבת לא פורש בפסוק אלא נלמד בסנהדרין עו ע"א בגזרה-שווה, כיוצא מדברי רבא בשם ר' יצחק בר אבדימי. הבאת הלימוד כולו הייתה כרוכה באריכות דברים, והרמב"ם - שלשיטתו הגזרה-שווה כאן היא דין תורה - העדיף לציין רק את עצם סיווגה של ההלכה כדאורייתא, בלא להאריך בנימוקם של דברים.

## 4. איסור חדש בזמן שאין בית המקדש

בהלכות מאכלות אסורות י, ב, כתב הרמב"ם: "ובזמן שאין בית המקדש - כל היום כולו אסור מן התורה". מקורו של דין זה בפסוק (ויקרא כג, יד): "עד עצם היום הזה", כפי שנדרש על ידי רבינא במנחות סח ע"א: עד עיצומו של יום, דהיינו כל היום. ולפי שאין הדין משתמע מפשט הפסוק, לא הביאו הרמב"ם כדי שלא יצטרך להאריך בהסבר הדברים.

## 5. פטור של הפקר מן המעשרות

בהלכות נדרים ב, טז, כתב הרמב"ם: "דין תורה - אפילו הפקיר בפני אחד הרי זה הפקר ונפטר מן המעשרות". בדין תורה זה, מכוון הרמב"ם, ככל הנראה, למה שנאמר בירושלמי נדרים ד, י, על ידי ר' יוחנן בשם ר' ינאי: "ובא הלוי כי אין לו" (דברים יד, כט) - ממה שיש לך ואין לו חייב אתה ליתן לו, יצא הפקר שידך וידו שוין בו". ולפי שאין דרשה זו עולה מפשט הכתוב, לא הביא הרמב"ם את הפסוק ואת שנלמד ממנו, כדי שלא להאריך.

21 ראה גם הלכות מאכלות אסורות ג, ו; שם, ז, טז; שם, יד, ב; הלכות גניבה א, ב; הלכות גזילה א, ב.



לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

## 6. שומרי גתות

בהלכות שכירות יב, ט, כתב הרמב"ם: "שומרי גתות... אוכלין מהלכות מדינה... אבל אם עשה באיבריו... הרי זה אוכל מן התורה". מקור דין זה בסתם הגמרא, בבא מציעא צא ע"ב, שכך דרשה את הפסוק (דברים כג, כה): "כי תבוא בכרם רעך"<sup>22</sup>. כוונת הדברים היא, שמתוך זה שבפסוק לא נאמר: "כי תבוא לבצור בכרם רעך", שאז היה במשמע רק כדרך הבוצרים, אלא נאמר סתם: "כי תבוא". משמע, שבכל מה שעושה, ואפילו בכתפיו, הרי זה אוכל מן התורה. כיוון שהרמב"ם ביקש להימנע מאריכות דברים זו, הוא הסתפק ברמיזה בלבד שדין זה הוא מן התורה.

## 7. שיעבודו של הלווה למלוה

בהלכות מלוה ולווה יא, ד, כתב הרמב"ם: "כל נכסי הלווה תחת שיעבוד המלוה מן התורה". מקור דין זה בדברי עולא, בבא בתרא קעה ע"ב: "דבר תורה אחד מלוה בשטר ואחד מלוה על פה גובה מנכסים משועבדים. מאי טעמא - שיעבודא דאורייתא". ומפורש בראשונים,<sup>23</sup> שמקור הלימוד הוא בפסוק (דברים כד, יא): "יוציא אליך העבוט". גם כאן, העדיף הרמב"ם שלא להאריך בפירוט ההסבר לדין הגמרא, ולכן לא הביא גם את הפסוק שמשמש לו יסוד. ואפשר לומר בפשטות, שהרמב"ם לא הביא פסוק זה מכיוון שלא נזכר במפורש בגמרא.

בכל הדוגמאות דלעיל, מדובר בדרשות הכתובים מפי חכמי הגמרא, האמוראים. אבל גם כשהדרשה היא מפי חכמי המשנה, התנאים, ואין היא עולה בקנה אחד עם פשוטו של מקרא, יש שהרמב"ם משמיט את הפסוק כדי להימנע מן האריכות הכרוכה בהסבר הדברים. כך, לדוגמא, ביחס למצוות אכילת קרבן פסח, כתב הרמב"ם, בהלכות קרבן פסח ח, טו:

אין הפסח נאכל אלא עד חצות כדי להרחיק מן העבירה, ודין תורה הוא שיאכל כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר.

יסודו של דין תורה זה הוא בשיטת ר' עקיבא (ברכות ט ע"א), שכך דרש את הפסוק (שמות יב, יא): "ואכלתם אותו בחפזון" - עד שעת חפזון, שהיא השעה שבה נחפזו ישראל לצאת ממצרים, שנאמר (שמות יב, כב): "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר". כדי שלא להאריך בכל זאת, הסתפק הרמב"ם בציון העובדה שדין זה הוא דין תורה.

כך נהג הרמב"ם בהרבה הלכות המבוססות על דרשות חז"ל, כשהבאת הפסוק עם הדרשה שעליו הייתה כרוכה באריכות דברים, שממנה ביקש הרמב"ם להימנע. כגון הלכת הרמב"ם בהלכות נזירות ה, ב:

היוצא מן הגפן כיצד. נזיר שאכל כזית מן הפרי... וכן אם שתה רביעית חומץ שהוא פסולת הפרי, הרי זה לוקה. אבל העלין והלולבים... הרי אלו מותרין לנזיר.

22 ובירושלמי נאמר הטעם מפי ר' לא.

23 ראה פירוש הרשב"ם, לבבא בתרא קעה ע"ב, ד"ה שיעבודא דאורייתא; נמוקי יוסף, על הרי"ף, בבא בתרא, פרק עשירי, דפוס וילנא, דף פב ע"ב, ד"ה שיעבודא דאורייתא; תשב"ץ, ח"ב, סי' קנג.

בתלמוד (נזיר לד ע"ב) נלמד דין זה בכלל ופרט וכלל, מן הפסוק (במדבר ו, ג): "מיינ ושכר יזיר". הבאת דרשת חז"ל הייתה כרוכה באריכות דברים מרובה, לפיכך לא איזכר הרמב"ם את הפסוק כלל, שכן לא היה יכול להביא רק את הפסוק בלא להביא גם את דרשת חז"ל בשלימותה. כיוצא בזה כתב הרמב"ם בהלכות טומאת מת ה, יב: "ואין לך יוצא מן העץ שהוא מטמא טומאת אהלים, אלא הפשתן בלבד". דין זה יסודו במשנה (בבלי, שבת כז ע"ב): "וכל היוצא מן העץ אינו מטמא טומאת אהלים אלא פשתן". בגמרא נתנו לכך טעם: "אמר ר' אלעזר: גמר אהל אהל ממשכן. כתיב הכא (במדבר יט, יד): 'זאת התורה אדם כי ימות באהל', וכתיב התם (שמות מ, יט): 'ויפרוש את האהל על המשכן' - מה להלן של פשתן קרוי אהל, אף כאן של פשתן קרוי אהל". הרמב"ם, בפסקו את ההלכה בעניין זה, לא הביא את דרשת חז"ל, שאינה פשוט הכתוב, ולא כתב אלא את האמור לעיל, כדי לא להאריך בדבר יתר על המידה. דוגמאות אלה מדגימות את דרכו של הרמב"ם, להימנע, לפעמים, מהבאת הפסוק, אף שמדובר בדין תורה, ולהסתפק בציון העובדה שהדין הוא דין תורה, כשההלכה אינה עולה מפשוטו של מקרא, והבאת הפסוק עצמו ובנוסף לכך גם דברי ההסבר המתחייבים, הייתה כרוכה באריכות דברים, ומסכלת את מגמת הקיצור המונחת ביסוד חיבורו של הרמב"ם.

#### ה. פסוקים המשמשים אסמכתא

##### 1. הכלל

כנזכר לעיל, אין דרכו של הרמב"ם להביא פסוקים המשמשים אסמכתא להלכות שקבעו חז"ל. כך, לדוגמא, את הפסוק "לא תאכלו על הדם" (ויקרא יט, כו), דרשו חז"ל שאין לאכול קודם שיתפלל.<sup>24</sup> בהלכות תפילה ו, ד, פסק הרמב"ם על פי דרשה זו, אבל לא ציין את הפסוק הנ"ל, שאינו אלא אסמכתא. לעומת זאת, דרשות אחרות שדרשו חז"ל בפסוק זה, ואשר לפי הבנת הרמב"ם הדרשות הן דין תורה, הובאו על ידי הרמב"ם להלכה, תוך ציון הפסוק הנ"ל.<sup>25</sup> כיוצא בזה פסק הרמב"ם בהלכות תפילה ח, א, ש"כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו מתפלל בו עם הציבור, נקרא שכן רע". הלכה זו מיוסדת על מימרא של ריש לקיש בברכות ה ע"א, שכן פירש את הפסוק בירמיהו יב, יד: "כה אמר ה' על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל". הרמב"ם לא הביא פסוק זה, שאינו אלא אסמכתא. דוגמא נוספת, מדין כתובה, שלשיטת הרמב"ם הוא מדרבנן. בברייתא בכתובות י ע"ב, הסמיכו חכמים דין כתובה על הפסוק (שמות כב, כז): "כסף ישקול כמוהר הבתולות". אבל הרמב"ם, בהלכות אישות י, ז, בדברו על תקנת הכתובה, אינו מביא פסוק זה, שאינו אלא אסמכתא. וכן ביחס לברכת חתנים, שעל פי הברייתא בכתובות ז ע"א וח"א מקורה בפסוק (תהלים סח, כז): "במקהלות ברכו אלקים", ולא הביאו הרמב"ם (הלכות אישות י, ה), לפי שאינו אלא אסמכתא.

24 ברכות י, ע"ב.

25 ראה רמב"ם, הלכות שחיטה א, ב; הלכות מעשה הקרבנות יא, ד; סנהדרין יג, ד; ממרים ז, א. וראה הדברים שכתבתי בנידון זה, במאמרי: "לשאלת היחס בין ההלכה ובין פשוטו של מקרא" (הערה 7 לעיל), עמ' לה-לט.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

וכן ביחס לאיסור יחוד. בגמרא בקידושין פ ע"ב, נאמר על ידי ר' יוחנן בשם ר' ישמעאל: "רמז ליחוד מן התורה מנין, שנאמר (דברים יג, ז): "כי יסיתך אחיך בן אמך", וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית, אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה". מאחר שהלימוד מהפסוק אינו אלא אסמכתא,<sup>26</sup> לא הביאו הרמב"ם בהלכה שפסק בנידון, בהלכות איסורי ביאה כב, א.

וכן אנו מוצאים בהלכות סנהדרין יא, א: "דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום". על פי הגמרא בסנהדרין לד ע"ב, מקור הדין הוא בפסוק (במדבר כה, ד): "והוקע אותם לה' נגד השמש". בהמשך הלכת הרמב"ם נאמר: "דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה". על פי הגמרא, שם, לה ע"א, נלמד דין זה מן הפסוק (ישעיהו א, כא): "צדק ילין בה", או מן הפסוק (שם, יז): "אשרו חמוץ". הרמב"ם לא ציין לאף אחד מהפסוקים הנזכרים, שאינם אלא אסמכתא.

וכן ביחס לפסוק ביחזקאל (יח, י-יב) ששימש אסמכתא להלכת המשנה (סנהדרין פא ע"א), שמי שנתחייב בשתי מיתות בית דין - נידון בחמורה. גם פסוק זה לא הביא הרמב"ם במקום בו פסק הלכה על פי משנה זו (הלכות סנהדרין יד, ד). גם בפרטי דינים אחרים שסמכו חז"ל על פסוק זה בסוגיית הגמרא שם, ושנפסקו על ידי הרמב"ם להלכה, כמו איסור ירידה לתוך אומנות חברו (הלכות דעות ה, יג), לא ציין הרמב"ם לפסוק זה כיוון שאינו אלא אסמכתא.

כיוצא בזה אנו מוצאים ביחס לשבע מצוות בני נוח (הלכות מלכים ט, א): "על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על עבודה זרה ועל ברכת השם ועל שפיכות דמים ועל גילוי עריות ועל הגזל ועל הדינים". חז"ל הסמיכו דין זה לפסוק (בראשית ב, טז): "ויצו ה' אלקים את האדם לאמור מכל עץ הגן אכל תאכל" (סנהדרין נו ע"ב). הרמב"ם לא ציין לפסוק זה משום שאינו אלא אסמכתא.

וכאלה יש עוד הלכות לרוב בחיבורו של הרמב"ם, שחז"ל הסמיכו לפסוקים והרמב"ם לא ציין להם לפי שאינם אלא אסמכתא. ומוצאים אנו בין מפרשי הרמב"ם, שעמדו על נקודה זו. וכך, לדוגמא, בהלכות סנהדרין כא, ז, כתב הרמב"ם:

אסור לדיין לשמוע דברי אחד מבעלי דינין קודם שיבוא חברו או שלא בפני חברו...  
וכל השומע מאחד עובר בלא תעשה, שנאמר (שמות כג, א): "לא תשא שמע שוא".

בהמשך הלכה זו כתב הרמב"ם, שאף בעל דין מוזהר שלא ישמע דבריו לדיין קודם שיבוא חברו, אלא שהפסוק אותו מביא הרמב"ם הוא (שמות כג, ז): "מדבר שקר תרחק" - פסוק, שנזכר אמנם על ידי חז"ל בהקשר זה (סנהדרין ז ע"ב). אמנם יכול היה הרמב"ם להסמיק דין זה גם על הפסוק "לא תשא שמע שוא" הנ"ל, שכן בגמרא שם נאמר מפי רב כהנא, כי המקור לדין זה, שאסור לבעל דין להטעים דבריו לדיין קודם שיבוא חברו הוא בפסוק "לא תשא שמע שוא", שאותו הוא דרש: "לא תשיא". מדוע לא ציין זאת הרמב"ם? על כך אומר הכסף-משנה (על הרמב"ם, שם), כי דרשה זו אינה אלא אסמכתא, ולכן לא ציין הרמב"ם לפסוק זה כיסוד הדין.

26 ראה ביאור הגר"א, לשו"ע אה"ע, סי' כב, ס"ק ד; שו"ת עין יצחק, אה"ע, סי' ח, אות ד.

## 2. חריג: הלכה הנלמדת באסמכתא שעולה מפשט הכתוב

אף-על-פי שאין זו דרכו של הרמב"ם, להביא פסוקים המשמשים כאסמכתא, לא יהיה זה נכון לומר שלעולם אין הרמב"ם מציין פסוקים שהם בגדר של אסמכתא.

הנכון הוא, שכאשר ההלכה הנלמדת בדרך של אסמכתא אינה עולה מפשט הכתוב, בדרך כלל אין הרמב"ם מביא את הפסוק, אבל כאשר ההלכה עולה מפשט הכתוב, הרמב"ם נוהג לפעמים להביאו. בכך נהג הרמב"ם על-פי הדרך שהתווה לעצמו בהקדמתו למשנה תורה, "לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר, הטמא והטהור, עם שאר דיני התורה, כולם בלשון ברורה ודרך קצרה... דברים ברורים, קרובים נכונים על פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים". אילו ביקש הרמב"ם להביא כל פסוק - גם כשאין להסיק ממנו בבירור את ההלכה שלמדו ממנו חז"ל - כי אז היה עליו לבאר כיצד למדו חז"ל מאותו פסוק את אשר למדו, והדברים היו מתארכים, וכל מטרתו של הרמב"ם שחיבורו יהיה ברור ובדרך קצרה, היתה מסוכלת.

כך, למשל, בהלכות תלמוד תורה א, ח, כתב הרמב"ם: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה... חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א, ח): 'והגית בו יומם ולילה'". החובה לעסוק בתורה ביום ובלילה נאמרה כאן במפורש, וראה הרמב"ם לנכון להביאו, לפי שהוא עומד באמת המידה של "בלשון ברורה" וכו', אף-על-פי שבהיותו מקור בדברי קבלה אינו אלא אסמכתא.<sup>27</sup> מסתבר, שזה גם הטעם לכך שהרמב"ם הביא את הפסוק במגילת רות בהלכה שפסק בעניין קבלת גרים, כנוצר בפתח דבריו.<sup>28</sup> גם שם, הפסוק שמן הכתובים אינו אלא בגדר אסמכתא,<sup>29</sup> אבל הוא מבטא "בלשון ברורה" את ההלכה שבנידון שם.

הלכה אחרת, בה ציין הרמב"ם את הפסוק על אף היותו אסמכתא, היא בהלכות מלכים ג, ח: "כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרוג... שנאמר (יהושע א, יח): 'כל איש אשר ימרה את פיך [...] יומת'". אף כאן נאמר במפורש בפסוק כי למלך (וליהושע דין מלך) יש רשות להרוג מי שממרה את פיו, והרמב"ם ראה להביאו. לעומת זאת, בהלכה הסמוכה (הלכה ט), העוסקת בחובה שלא לציית למלך כשהציות מתנגש עם מצוות התורה - הלכה הנלמדת אף היא מאותו פסוק שבספר יהושע - לא ציין הרמב"ם את המקור שבספר יהושע, משום שהיא נלמדת באמצעות דרשת הכתוב (דיוק מן המילה: "רק"), ועל פי דרכו, אין הרמב"ם מציין, בדרך כלל, לפסוקים המשמשים אסמכתא כשאין הדברים עולים מפשט הכתובים.

27 על כך שדברי קבלה (נביאים) אינם אלא דרבנן, ראה שו"ת הרשב"ש, סי' תקיג, ב, ד"ה הטעם השלישי; שו"ת הרדב"ז, ח"א, סי' תקג. ראה גם "מאמר תורת נביאים דברי קבלה", למהר"ץ חיות, בתוך: כל ספרי מהר"ץ חיות, ירושלים תשי"ח, כרך א, עמ' קלז.

28 ליד הערה 5 לעיל.

29 לבד מן העובדה שמדובר בפסוק מן הכתובים, ואינו אלא "דברי קבלה", הנה הגמרא ביבמות מז ע"א מציעה פסוק זה כיסוד להלכה שם, בעקבות שאלה שנשאלה בלשון: "מאי קראה?". כלל הוא שלשון זו מלמדת, שאין מדובר אלא באסמכתא, ראה השגות הרמב"ן לספר המצוות של הרמב"ם, שורש ראשון, מהדורת שעוועל, ירושלים תשמ"א, עמ' ז; הליכות עולם, שער ב, הוצאת שילה, תשל"ד, דף ח ע"א; יבין שמועה, סי' תקפט.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

כיוצא בזה אנו מוצאים ביחס לסמכויות הכפייה והענישה של דיין (הלכות סנהדרין כד, ח-ט): "וכן יש לדיין לעשות מריבה עם הראוי לריב עמו ולקללו ולהכותו ולתלוש שערו ולהשביעו באלקים בעל כרחו שלא יעשה או שלא עשה, שנאמר (נחמיה יג, כה): 'ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם בא-להים'. וכן יש לו לכפות ידים ורגלים בבית האסורים ולדחוף ולסחוב על הארץ, שנאמר (עזרא ז, כו): 'הן למות הן לשרושי הן לענש נכסין ולאסורין'". סמכויות אלה של בית הדין מפורטות במפורש בכתובים, ואינן נלמדות בדרך של דרשה, ולפיכך ראה הרמב"ם לנכון להביאם.

וכן אנו מוצאים ביחס לאיסורים שקבעו חכמים לגבי דיבורים שיש להימנע מהם בשבת (רמב"ם, הלכות שבת כד, א): "יש דברים שהן אסורין בשבת אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאין לידי מלאכה, ומפני מה נאסרו משום שנאמר (ישעיהו נח, יג): 'אם תשיב משבת רגלך עשות חפצין ביום קדשי', ונאמר (שם): 'וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר', לפיכך אסור לאדם להלך בחפציו בשבת ואפילו לדבר בהן כגון שידבר עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאי זה סחורה ילך למקום פלוני, כל זה וכיוצא בו אסור שנאמר 'ודבר דבר', דבור אסור הרהור מותר". האיסור שאתו הסמיכו חכמים (שבת קז ע"א) לפסוק בישעיהו עולה מפשט הכתוב, ולפיכך ראה הרמב"ם להביאו (ראה גם רמב"ם, שם, הלכות ד, יב).

### 3. להוציא מדעתם של הקראים

פעמים, שהמניע האפשרי להבאת פסוק על ידי הרמב"ם - גם אם אינו אלא אסמכתא - הוא, להוציא מדעתם של הקראים, שאינם מקבלים את דרשת חז"ל.

כך, למשל, באשר לאיסור הוצאה מרשות לרשות בשבת, שהוא - על פי חז"ל - אחת מל"ט מלאכות האסורות בשבת מן התורה,<sup>30</sup> כתב הרמב"ם (הלכות שבת יב, ח):

הוצאה והכנסה מרשות לרשות - מלאכה מאבות מלאכות היא. ואף על פי שדבר זה עם כל גופי תורה מפי משה מסיני נאמרו, הרי הוא אומר בתורה: "איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא" (שמות לו, ו). הא למדת, שההבאה מלאכה קורא אותה.

הפסוק שהרמב"ם מציין כמקור לאיסור הוצאה מרשות לרשות ודאי שאינו אלא אסמכתא, ופשוטו של הכתוב אינו מרמז לאיסור זה. למרות דרכו שלא להביא בדרך-כלל מקורות כאלה, הביא הפעם הרמב"ם את דרשת חז"ל, אולי מן הטעם שהקראים דחו אותה ולמדו את הדין של הוצאה מרשות לרשות ממקורות אחרים.<sup>31</sup>

אם זה הרקע לשימוש שעושה כאן הרמב"ם בדרשת חז"ל, יש בידנו לפרש את הלשון המיוחדת שנקט הרמב"ם בהלכה זו: "ואף על פי שדבר זה עם כל גופי תורה מפי משה מסיני נאמרו". יכול היה הרמב"ם לומר בפשטות: הוצאה והכנסה מרשות לרשות - מלאכה

30 שבת צו, ע"ב; ירושלמי שבת א, א.

31 ראה ספר המצוות הגדול 'גן עדן', עניין השבת, פרק ששי, מהדורת ישראל תשל"ג, עמ' כו.

מאבות מלאכות היא, שנאמר וכו', ומדוע היה צריך להקדים לדרשת חז"ל לפסוק "ויכלא העם מהביא" את השאלה הנ"ל?

ונראה לפרש, כי רצה הרמב"ם לומר, שלפי שאיסור הוצאה מרשות לרשות הוא אחד מל"ט מלאכות שבאו בקבלה בתורה שבעל-פה מפי הגבורה, לא היה צורך לציין שום פסוק מפורש בתורה, שכן המקור לכך הוא בקבלה ולא בפסוק. מכל מקום, מאחר שחכמים מצאו אסמכתא בפסוק "ויכלא העם מהביא", ראוי להזכיר את המקרא הזה בהקשר של איסור הוצאה מרשות לרשות, כדי להוציא מדעתם של הקראים שתלו את האיסור במקראות אחרים.

לשון דומה אנו מוצאים בהלכה אחרת של הרמב"ם (הלכות סנהדרין ה, ג):

ומניין שאין דנין דיני נפשות אלא בעשרים ושלשה. אף-על-פי שדברי קבלה הן, הרי הוא אומר: "ושפטו העדה" (במדבר לה, כד), "והצילו העדה" (שם, כה) - עדה שופטת ועדה מצלת... ואין עדה פחות מעשרה - הרי עשרים, ומוסיפין שלשה כדי שלא יהא בית דין שקול, ויהיה בו אחרי רבים להטות.

אף כאן לשון הרמב"ם: "אף על פי שדברי קבלה הן" נראית מוקשה. ויש לפרש: אף-על-פי שדין זה, שבית-דין הדין נפשות הוא של כ"ג, נלמד מפי הקבלה (תורה שבעל-פה), ואין צורך בפסוק שישמיע דין זה, מכל מקום יש לכך אסמכתא בכתובים כפי שדרשו חז"ל, כאמור.

אם אמנם בהלכות מעין אלה יש הד למאבקו של הרמב"ם בקראות, כי אז הן עשויות ללמד בעקיפין על ההלכה הקראית - כמנוגדת להלכה שעל פי המסורת הרבנית - גם במקומות שבהם אין בידנו מקור מפורש להשקפתם של הקראים.

דוגמא נוספת להלכה, שבה, תכלית הבאתו של הפסוק היא להשריש את האמונה במסורות חז"ל, כדי להוציא מדעתם של הקראים: בהלכות יסודי התורה ה, ז, כתב הרמב"ם, באשר לשלוש עבירות של "יהרג ואל יעבור": "והריגת נפש מישאל לרפאת נפש אחרת או להציל אדם מיד אנס - דבר שהדעת נוטה לו הוא, שאין מאבדין נפש מפני נפש. ועריות הוקשו לנפשות, שנאמר (דברים כב, כו): 'כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה'". היקש זה, של עריות לנפשות, לענין דין ייהרג ואל יעבור, הוא ייחודי לחז"ל. יש מקום לומר, כי בהבאת הפסוק, המבטא את ההיקש, בהלכה שלפנינו, מתכוון הרמב"ם להשריש את האמונה בתורה שבעל-פה על-פי מסורת חז"ל כנגד שיטת הקראים שלא קיבלו היקש זה.<sup>32</sup>

כבר עמד מו"ר, כהר"ר יצחק טברסקי, על התופעה הידועה, שפעמים אין הרמב"ם עושה שימוש בפסוק שנזכר בבבלי כיסוד להלכה ופעמים שהוא משתמש בפסוק שלא נזכר כלל במקורות חז"ל באותו הקשר. על כך הוא כותב:<sup>33</sup> "אף על פי שייתכנו לתופעה זו מניעים רבים, לעולם ראוי לשקול גם את האפשרות שהיא קשורה בפולמוס האנטי-קראי ושהיא פועל יוצא של השאיפה לחזק את הקשר שבין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה על ידי העמדת המסורת כיסוד משכנע, מחייב ומוכן מאליו מנקודת ראות פרשנית".<sup>34</sup>

32 ראה ספר המצוות הגדול 'גן עדן', לר' אהרן ניקומודיאנו, עניין שבת, פרק יז, מהדורת ישראל תשל"ג, עמ' לד.

33 י' טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"ו, עמ' 46.

34 ראה גם שם, עמ' 66.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

## ו. "מפי השמועה למדו"

### 1. "מפי השמועה" - דין תורה

על-פי רוב, כשהרמב"ם מציין פסוק מן המקרא כבסיס להלכה, הוא משתמש בלשון "שנאמר" וכיוצא בו. אבל יש הרבה הלכות שבהן הרמב"ם מציין פסוק מן המקרא, והוא נוקט בלשון מיוחדת: "מפי השמועה למדו". ויש שהרמב"ם משתמש בביטוי: "מפי השמועה", תוך השמטת הפסוק שממנו למדו חז"ל מה שלמדו.<sup>35</sup> מה ייחודן של ההלכות שלגביהן נקט הרמב"ם לשון זו?

ברור לחלוטין, כי הלכות שנלמדו "מפי השמועה" הן דין תורה, כיוצא מדברי הרמב"ם עצמו בהלכות שונות בהן הוא עושה שימוש בביטוי זה. כך, למשל, אנו מוצאים בהלכות יסודי התורה ט, ג, בעניין נביא שקר, שאם אמר הנביא על מצווה ממצוות התורה שהיא נעקרת לעולם - מיתתו בחנק, שהתורה אמרה (דברים כט, כח): "לנו ולבנינו עד עולם". ומוסיף הרמב"ם (שם, הלכה ד): "וכן אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה". הרי, שגם דברים אלה הם דין תורה, ונביא המורה שיעקרו לעולם, הרי הוא עוקר דברי תורה, ודינו בחנק. אלמלא היו הדברים הנלמדים "מפי השמועה" בגדר של דין תורה, לא היה הנביא נידון בחנק על עקירתם.

כיוצא בזה, כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה א, יב, שחובתו של אדם לקרוא "בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה". דהיינו: אם לא יקרא לעתים מזומנים בדברי השמועה, יישכחו ממנו דיני תורה. יוצא אפוא, שהמקראות שבתורה ופירושיהם שניתנו למשה - הכל עניין אחד הוא, ושניהם יחד הם דיני התורה.

וכן מוכח מן ההלכה שפסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין יח, ג:

אי זהו לאו שבכללות... וכן אם נאמר: לא תעשה דבר פלוני ופלוני - הואיל ולא ייחד לו לאו לכל אחד ואחד מהן, אין לוקין על כל אחד ואחד, אלא אם כן חלק אותם בלאוין אחרים, או נאמר מפי השמועה שנחלקו. כיצד... ובחדש הוא אומר: "ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו" (ויקרא כג, יד), וחייב על שלשתן שלש מלקיות - מפי השמועה למדו שזה לחלק.

בהלכה זו, עוסק הרמב"ם בחיוב מלקות על לאו שבכללות. בדרך כלל, אין לוקין בלאו כזה על כל אחד ואחד מן האיסורים הכלולים בו, אבל כשיש פסוק שכולל כמה איסורים ומפי השמועה למדו שנחלקו לכמה לאוין - לוקין על כל אחד ואחד. חיוב מלקות הוא, כידוע, מן התורה, ואילו דינו של הלימוד מפי השמועה היה מדרבנן, לא היה בו דין מלקות. הדברים אמורים ביחס לעוד הרבה הלכות שיסודן בלימוד "מפי השמועה", ואשר על פיהן יש חיוב מלקות, או עונשים אחרים מן התורה.<sup>36</sup>

35 ראה, לדוגמא, הלכות סוטה ב, יב; הלכות בכורות ו, יד; הלכות פסולי המוקדשים ד, כב; הלכות קרבן פסח ז, ח; הלכות תמורה א, א.

36 ראה, למשל, הלכות איסורי מזבח א, ב-ז; הלכות מעשה הקרבנות יא, ד-ה.

פעמים שהרמב"ם מגדיר במפורש דין שנלמד "מפי השמועה" כדין תורה, כמו בהלכות גזילה ואבידה ב, ב, בעניין קניית הגזילה בשינוי על-ידי הגזולן:

ורין זה [=של קניית הגזילה בשינוי דין תורה הוא, שנאמר: "והשיב את הגזילה אשר גזל" (ויקרא ה, כג). מפי השמועה למדו: אם היא כשגזלה - משלם אותה, אם נשתנית בידו - משלם דמיה.

וכן אנו מוצאים בהלכות מלוה ולווה ה, א: "ומצות עשה להשיך לעכו"ם, שנאמר (דברים כג, כא): 'לנכרי תשיך'. מפי השמועה למדו שזו מצות עשה, וזהו דין תורה".<sup>37</sup> ובספר המצוות, עשה, קצח, נקט הרמב"ם ביחס למצווה זו את הלשון: "והוא אמרו יתעלה: 'לנכרי תשיך', לפי שבא לנו הפירוש המקובל שזה ציווי ולא רשות". "הפירוש המקובל" הוא כמובן מה שנלמד "מפי השמועה", והוא דין תורה<sup>38</sup> (ולהלן תתבאר משמעותה של ה"קבלה" בהקשר הנדון, ועל היחס שבינה ובין הביטוי: "מפי השמועה").

ויש שהרמב"ם מבחין במפורש בין מה שהוא "מפי השמועה" (שהוא מדאורייתא) ובין מה שהוא "מדברי סופרים" (שאינו אלא מדרבנן), כגון ההלכה הבאה (הלכות בכורות ו, ה-ו):

מעשר בהמה אסור למוכרו כשהוא תמים, שנאמר בו: "לא יגאל" (ויקרא כז, לג). מפי השמועה למדו שזה שנאמר "לא יגאל" - אף איסור מכירה במשמע, שאין נגאל ואינו נמכר כלל... מדברי סופרים שאסור למוכרו בעל מום ואפילו שחוט, גזירה שמא ימכרנו חי.

איסור מכירת מעשר בהמה שנלמד מפי השמועה הוא איסור תורה, וכפי שכתב הרמב"ם במפורש בספר המצוות, לא-תעשה, קט; ואילו איסור מכירת בעל-מום הוא מדרבנן.<sup>39</sup>

## 2. משמעות "מפי השמועה"

מה משמעות הביטוי "מפי השמועה למדו"? נראה לי, כי משמעותו היא מסורת שהיתה בידי חז"ל שכך שמע משה מפי הגבורה ומסר לבני ישראל. כך עולה מהקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש:<sup>40</sup>

כל המצוה שנתן הקב"ה למשה רבנו עליו השלום, נתנה לו בפרושה. היה אומר לו המצוה, ואחר כך אומר לו פירושה וענינה וכל מה שהוא כולל ספר התורה. וענין למודו לישראל היה... ואחרי כן יבואו ההמון וכל מבקש ה', וישם לפנייהם המצוה ההיא עד ישמעו הכל מפיו...

הביטוי "שמועה", בהתייחסות למה שקיבל משה מפי הגבורה כפירוש לתורה שבכתב - פירוש שמסר אחר-כך לאהרון ולבניו, לזקנים ולכל ישראל - מופיע אצל הרמב"ם בהמשך דבריו שם. לעניות דעתי, כשהרמב"ם השתמש בביטוי "מפי השמועה", כוונתו לאותן הלכות שהן הפירוש שקיבל משה מפי הגבורה ושדינן כדין תורה.

37 לדוגמאות נוספות, ראה גם הלכות טומאת מת א, ב; שם, ב, י.

38 ובעוד הלכות רבות שנוכר בהן "מפי השמועה", מוכח סיווגם של הדברים כדין תורה מתוך השוואה עם הנאמר בספר המצוות, ראה דוגמא נוספת בהלכות חמץ ומצה ב, א, והנאמר בספר המצוות, עשה, קנו.

39 לדוגמא נוספת, ראה הלכות ממרים ב, ט.

40 מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"א, עמ' ט-י.



לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

את חכמי ישראל ששימרו בידם מסורות אלו ש"מפי השמועה", מכנה הרמב"ם: "מעתיקי השמועה איש מפי איש משה רבנו".<sup>41</sup> ויש לפעמים שהרמב"ם מייחס את השמועה במפורש למשה רבנו, כמו למשל בהלכות נשיאת כפים יד, יא, לעניין אופן ברכת כהנים: "כך למדו מפי השמועה ממשה רבנו ע"ה: 'כה תברכו' - בעמידה... וכו'. וכן ביחס לסמכות בית הדין בקידוש החודש ובעיבור השנה (הלכות קידוש החודש ה, א): "החדש הזה לכם ראש חדשים' (שמות יב, ב). ומפי השמועה למדו איש מאיש ממשה רבינו, שכך הוא פירוש הדבר: עדות זו תהיה לכם וכל העומד אחריכם במקומכם..."

משמעותו של הביטוי "מפי השמועה למדו", כמלמד על כך, כי לדעת הרמב"ם מדובר בדין תורה, היא המונחת ביסוד פירושו של הכסף-משנה לתשובת הרשב"א בעניין טבילת כלים. השאלה, אם דין טבילת כלים שנקנו מעכו"ם הוא מדאורייתא או מדרבנן, שנויה במחלוקת הפוסקים, שיסודה בביאור סוגיית הגמרא בעבודה זרה עה ע"ב.<sup>42</sup> הפוסקים נחלקו גם בשאלה: מה דעת הרמב"ם בעניין זה? בהלכות מאכלות אסורות יז, ה, כתב הרמב"ם:

טבילה זו שמטבילין כלי הסעודה הנלקחים מן העכו"ם ואחר כך יתרו לאכילה ושתיה אינן לענין טומאה וטהרה אלא מדברי סופרים, ורמז לה: "כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר" (במדבר לא, כג), ומפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בטהרתן מידי גיעולי עכו"ם לא מידי טומאה, שאין לך טומאה עולה על ידי האש, וכל הטמאים - בטבילה עולין מטומאתן, וטומאת מת - בהזאה וטבילה, ואין שם אש כלל, אלא לענין גיעולי עכו"ם, וכיון שכתוב 'וטהר' אמרו חכמים הוסיף לו טהרה אחר עבירתו באש להתירו מגיעולי עכו"ם.

יש מהפוסקים שפירשו, כי דעת הרמב"ם היא שטבילת כלים היא מדרבנן,<sup>43</sup> אבל הרשב"א בתשובותיו כתב:

מה שאמרת שטבילת כלים מדברי סופרים [=מדרבנן], לא כולי עלמא מודים בו, ומדברי הרמב"ם ז"ל יראה שהוא סבור שהוא מדאורייתא, ופשטא דשמעתתא דשילהי עבודה זרה הכין משמע טפי.<sup>44</sup>

41 הלכות תלמוד תורה א, ט. ראה גם הלכות מעשה הקרבנות ב, טו. ובהלכות סנהדרין יד, א: "ומפי משה רבינו למדו". וראה הלכות יום הכפורים א, ג: "ודבר זה קבלה ממשה רבינו".

42 ראה המובא באנציקלופדיה תלמודית, ערך "טבילת כלים", כרך יח, עמ' תקח. ראה גם תרומת הדשן, שו"ת, סי' רנז, הסבור כי טבילת כלים דאורייתא.

43 ראה לחם משנה, על הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות יז, ה, וכתב שכן הבין הר"ן, על הרי"ף, עבודה זרה, פרק ה, דפוס וילנא, דף לט ע"ב, ד"ה משכנתא מאי; תורת הבית, להרשב"א, בית ד, שער ד; חידושי הריטב"א, לעבודה זרה עה ע"ב, ד"ה הוה אמינא; שו"ת הרשב"ש, סי' תסח, ד"ה ולעניות דעתי; שו"ת יביע אומר, ח"ב, יו"ד, סי' ט, אות א. והמגיד משנה, על הרמב"ם, הלכות יום טוב ד, יח, כתב שדעתו היא שהאיסור מדברי סופרים.

44 שו"ת הרשב"א, ח"ג, סי' רנה. הובאה בבית יוסף, יו"ד, סוף סי' קכ. ראה גם שו"ת הרשב"א, ח"ג, סוף סי' רנט. והשווה עם מה שכתב הרשב"א עצמו בתורת הבית הארוך, שער ד, בית ד, ירושלים תשל"ב, דף לה ע"א, כי דעת הרמב"ם היא שהאיסור דרבנן.

בביאור דבריו אלה של הרשב"א, כתב הכסף-משנה: "ונראה שטעמו, מפני שכתב רבינו: 'ומפי השמועה למדו'".<sup>45</sup> וכן כתב הב"ח:

דהרשב"א דקדק ממה שכתב הרמב"ם... מפי השמועה למדו. אלמא, שהוא דאורייתא, דלשון 'מפי השמועה' בכל דוכתא אין לו פירוש אחר, אלא שקרא לה מדברי סופרים לפי דפירושו מדברי סופרים אבל עיקרו מן התורה, דכך הוא דרכו בספרו למי שיודע דרכיו.<sup>46</sup>

### 3. אימתי נקט הרמב"ם לשון "מפי השמועה"

הביטוי "מפי השמועה למדו" נמצא בדרך כלל בזיקה לפסוק שבתורה שציין הרמב"ם באופן מפורש. השאלה המתבקשת היא: מדוע נקט הרמב"ם לגבי הלכות מסוימות לשון "מפי השמועה למדו", ואילו באשר להלכות אחרות נקט לשון "שנאמר", וכיצא בו?

לעניות דעתי נראה, כי בלשון "שנאמר" וכיצא בו, הרמב"ם משתמש לגבי הלכות שהן פשוט הכתובים; ואילו כאשר מדובר בהלכה שהיא מן התורה ושאינה פשוט הכתובים - אבל היא המהווה את פירושו המוסמך של הפסוק על פי המסורת המקובלת מסיני - הרמב"ם נוקט לשון "מפי השמועה למדו".

והרי דוגמאות אחדות לאזכורם של המקראות בלשון "שנאמר", שבכולם עולה הדין הנלמד עם פשוט הכתובים:

אהבת ה' ויראתו - הלכות יסודי התורה ב, א:

האל הנכבד והנורא הזה - מצוה לאהבו וליראה אותו, שנאמר: "ואהבת את ה' אלקיך" (דברים ו, ה), ונאמר: "את ה' אלקיך תירא" (דברים ו, ג).

קידוש ה' וחילול ה' - הלכות יסודי התורה ה, א:

כל בית ישראל מצווין על קדוש שמו הגדול הזה, שנאמר: "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, לב). ומוזהרין שלא לחללו, שנאמר: "ולא תחללו את שם קדשי" (שם).

מינוי שופטים ושופטים - הלכות סנהדרין א, א:

מצוות עשה של תורה למנות שופטים ושופטים... שנאמר: "שופטים ושופטים תתן לך בכל שעריך" (דברים טז, יח).

45 והשווה עם מה שכתב הרב עובדיה יוסף, בשו"ת יביע אומר, ח"ב, יו"ד, סי' ט, אות א: "ומה שכתב מפי השמועה למדו, לאו משום דהוי מדאורייתא, אלא דרך הרמב"ם לומר כן גם על דבר שהוא מדרבנן".

46 ב"ח, לטור יו"ד, סי' קכ, ד"ה ואם משכן לו. לעניות דעתי, הביטוי: "מדברי סופרים" שבהלכת הרמב"ם שלפנינו, אינו מוסב על הסיפא, לעניין הצורך בטבילה כדי לטהר את הכלי מיד גיעולי נכרים, אלא על הרישא, בה קובע הרמב"ם, כי הצורך בטבילת כלי הנלקח מן הנכרים לעניין טומאה וטהרה - אינו אלא מדברי סופרים, דהיינו מדרבנן (בעוד שמן התורה, אין, כאמור, צורך בטבילה אלא לעניין גיעולי נכרים). וראה דברי שאול, להרב י"ש נטנוון, על יו"ד, סי' קכ, סעיף א, ד"ה הקונה כלים, ד"צ ירושלים תשל"ל, דף קא ע"א; שו"ת פנים מאירות, ח"ב, סי' צז, ד"ה ובוה. ראה עוד: הרב צבי כהן, טבילת כלים, מבוא, אות ג, בני-ברק תשל"ה, עמ' לא-לז, שם עמד גם על הנפקא מינה בין השיטות.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

העמדת בתי דינים - הלכות סנהדרין א, ב:

אין אנו חייבין להעמיד בתי דינים... אלא בארץ ישראל בלבד... שנאמר: "לך בכל שעריך אשר ה' אלקיך נותן לך ולשבטיך" (דברים טז, יח).

מניין חברי בית הדין הגדול - הלכות סנהדרין א, ג:

קובעים בתחילה בית דין גדול במקדש... ומניינם שבעים ואחד, שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא, טז), ומשה על גביהן, שנאמר: "והתייצבו שם עמך" (שם) - הרי שבעים ואחד.

בהלכות אלה - ובמאות הלכות אחרות, כיוצא בהן - כשהרמב"ם מביא פסוק תוך שימוש בביטוי: "שנאמר" - כל מי שקורא את דבריו, רואה שההלכה אכן אמורה במפורש בכתובים, בלא שצריך לפרש כלל את הדברים, באשר הדין הנלמד עולה עם פשט הכתובים.

בהלכות אחרות, לעומת זאת, בהן אין הדין הנלמד עולה עם פשט הכתובים, ומי שקורא את הפסוקים אינו יכול להבין מעצמו כי הם כוללים את ההלכות כפי שנמסרו למשה מפי הגבורה, משתמש הרמב"ם, במקרים רבים, בלשון: "מפי השמועה למדו". והרי דוגמאות אחדות:

עונשין באנוס, שוגג ומוטעה - הלכות יסודי התורה ה, ד:

שאינן מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה, שנאמר בנותן מזרעו למולך: "ונתתי את פני באיש ההוא" (ויקרא כ, ב). מפי השמועה למדו: "ההוא" - לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה.

חמישה עינויים ביום הכיפורים - הלכות שביתת עשור א, ד-ה:

מצות עשה אחרת יש ביום הכפורים והיא לשבות בו מאכילה ושתייה שנאמר: "תענו את נפשותיכם" (ויקרא טז, כט). מפי השמועה למדו ענוי שהוא לנפש זה הצום... וכן למדנו מפי השמועה שאסור לרחוץ בו או לטווח או לנעול את הסנדל או לבעול, ומצוה לשבות מכל אלו כדרך ששבת מאכילה ושתייה, שנאמר "שבת שבתון" - שבת לענין אכילה ושבתון לענינים אלו.<sup>47</sup>

טומאת נידה בקטנה - הלכות איסורי ביאה ד, א:

...שהבת מיטמאה בנדה ואפילו ביום לידתה... ודבר זה מפי השמועה שאין הפרש בין גדולה לקטנה לטומאת נדות וזיבות.<sup>48</sup>

47 כן, על פי שיטת הר"ן, על הרי"ף, יומא, תחילת פרק שמיני, דפוס וילנא, דף א ע"א. ויש מהראשונים הסוברים כי יתר העינויים, פרט לאכילה ושתייה, הם מדרבנן. ראה כסף-משנה, על הרמב"ם, הלכות שביתת עשור א, ה. לעניות דעתי, השימוש שעושה כאן הרמב"ם בביטוי "מפי השמועה", מוכיח כי לדעתו האיסור הוא דאורייתא, אם כי העונש עליו אינו כרת, כיוון שאינו מפורש בתורה, וכדברי הר"ן, ודינו מכת מרדות כדין עובר על עשה (ראה ספר המצוות לרמב"ם, עשה, קסה: "האי שבתון - עשה הוא"). והשווה עם מה שכתב הר"י קאפח, בפירושו לרמב"ם, במהדורה שלו, שם, אות יג, שלדעתו יש מקומות ברמב"ם בהם משמעותו של הביטוי "מפי השמועה", היא: דרבנן, וכך הוא מפרש גם את הלכת הרמב"ם שלפנינו. וראה עוד, בעניינה של הלכה זו, להלן, בקשר למשמעותו של הביטוי: "מפי הקבלה".

48 על משמעות "מפי השמועה" כאן כדאורייתא, ראה מה שכתב הר"י קאפח בפירושו לרמב"ם במהדורה שלו, אות ג.

דין בלילה - הלכות סנהדרין ג, ג:

אין מתחילין את הדינים בלילה. מפי השמועה למדו שהדינים כנגעים, שנאמר (דברים כא, ו): "כל ריב וכל נגע" - מה ראיית נגעים ביום בלבד, אף הדינים ביום בלבד.

בהלכות אלה, בהן פרטי הדינים הנזכרים אינם עולים מפשט הכתובים, נקט הרמב"ם, אגב הביאו את הפסוק המתאים, או בלא לציין לפסוק מסוים, את הלשון: "מפי השמועה למדו", שמשמעותו: כך הוא הפירוש המקובל בידי משה מפי הגבורה, והרי הוא דין תורה.<sup>49</sup>

ההנחה, לפיה בא הביטוי: "מפי השמועה למדו", ללמדנו, כי מדובר בפירוש הפסוק כפי שנמסר בקבלה ממשנה רבנו, כשאין הדברים יוצאים מפשט הכתוב, היא המונחת ביסוד קושייתו של הכסף-משנה במקום אחד: "ואיני יודע למה תלה הדבר ב'מפי השמועה' דהא מקראי יליף לה?"<sup>50</sup>.

האם כל אימת שמדובר בהלכה שהיא דין תורה על פי מקבלי השמועה, ואין היא עולה מפשט הכתובים, נקט הרמב"ם לשון "מפי השמועה למדו"? התשובה שלילית. הנה, בספר המצוות, לא-תעשה, קלה, עוסק הרמב"ם באיסור אכילת תרומה על ידי כהן ערל, וזו לשונו:

ולאו זה לא נתפרש בכתוב אלא נלמד בגזרה שוה, ועם זה ביארו מעתיקי השמועה שאיסור זה מדאורייתא ולא מדרבנן.

"מעתיקי השמועה" הנזכרים כאן הם חז"ל בסוגית הגמרא ביבמות, תחילת פרק שמיני. והנה, בהלכה שפסק הרמב"ם בעניין זה, בהלכות תרומות ז, י, הוא מביא את הגזרה שווה, אבל אינו מציין - כפי הוא עושה בהלכות אחרות - שלימוד זה הוא "מפי השמועה".

על השאלה: מדוע, בהלכות מסוימות, נקט הרמב"ם לשון "מפי השמועה למדו", ואילו בהלכות אחרות לא נקט לשון זו, דומה שקשה לענות. דיינו, שיש בידינו לקבוע מה משמעותו הרגילה של ביטוי זה, כאשר הרמב"ם נקט בו. אבל ברור הדבר, שלא בכל הלכה המכילה דין תורה כפי שנתפרשו הכתובים על ידי חז"ל, ואין פרשנות זו עולה עם פשט הכתובים, נקט הרמב"ם לשון זו.

## ז. "מפי הקבלה"

### 1. "מפי הקבלה" במשמעות של "מפי השמועה"

יש שהרמב"ם מביא את הפסוק המשמש בסיס להלכה, בלשון "מדברי קבלה" (לא במשמעות של דברי נביאים<sup>51</sup>), או "מפי הקבלה", וכיוצא בזה. לדוגמא, בהלכות שבועות ו, ב, כתב הרמב"ם:

49 ראה גם ספר המצוות לרמב"ם, לא-תעשה, רפג.

50 כסף-משנה, הלכות מעשה הקרבנות ה, יז.

51 כגון בבה קמא ב ע"ב: "דברי תורה מדברי קבלה [=נביאים] לא ילפינן"; ראה פירוש רש"י, שם, ד"ה דברי קבלה. על הביטוי "דברי קבלה" במשמעות זו, ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "דברי קבלה", כרך ז, עמ' קו.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

ודבר זה [=היתר שבועות] אין לו עיקר כלל בתורה שבכתב, אלא כך למדו ממשנה רבינו מפי הקבלה, שזה הכתוב: "לא יחל דברו" (במדבר ל, ג) - שלא יחלל הוא בעצמו דרך קלות ראש בשאט נפש... אבל אם ניחם וחזר בו - חכם מתיר לו.<sup>52</sup>

במקרים רבים, אין הרמב"ם מפרש את הפסוק שממנו נלמד אותו דין ש"מפי הקבלה". כך, לדוגמא, בהלכות מאכלות אסורות ה, טו, כתב הרמב"ם:

כל מקום שנאמר בתורה: "לא תאכל"... אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע, עד שיפרוט לך הכתוב... או עד שיתפרש בתורה שבעל פה שהוא מותר בהנאה, כגון: שקצים ורמשים ודם ואבר מן החי וגיד הנשה, שכל אלו מותרין בהנאה מפי הקבלה, אף על פי שהן אסורים באכילה.

מה משמעותו של הביטוי "מפי הקבלה"? והאם יש הבדל מהותי בינו ובין הביטוי "מפי השמועה למדו"? לעניות דעתי, בדוגמאות דלעיל, ובמקרים רבים אחרים, הביטוי "קבלה" או "דברי קבלה" או "מפי הקבלה" וכו', משמעותו זהה לחלוטין עם הביטוי "מפי השמועה למדו", דהיינו: פירושים, שעל-פי הקבלה שבידנו ניתנו למשה בסיני מפי הגבורה ועל-כן דינם דין תורה.<sup>53</sup> כמו מה שנאמר לעיל באשר להלכות, שיסודן בלימוד "מפי השמועה", אף כאן - אלמלא הקבלה, לא היה אפשר ללמוד הלכות אלה מן הפסוקים; שכן פשט הכתובים אינו מכריח לפרש כן, ורק על-פי הפירוש המקובל למשה רבינו, אנו יודעים מה מחייבת התורה.<sup>54</sup> וכך, למשל, דין התרת נדרים שבא "מפי הקבלה", הוא דאורייתא.<sup>55</sup> שהרי לא ניתן, לכאורה, לפרש את "מפי הקבלה" כאן במשמעות של דרבנן, מכיוון שאין בכוחם של חכמים להתיר נדר שתוקפו מן התורה, בלא שהתורה עצמה מסמיכה אותם לכך.<sup>56</sup> וכן בהיתר הנאה של שקצים ורמשים וכו' - אי אפשר, לכאורה, לפרש שהם מותרים בהנאה "מפי הקבלה", במשמעות של דרבנן, שהרי אם מדובר בדבר האסור באכילה מן התורה, והכלל הוא שכל האסור בהנאה מן התורה אסור גם בהנאה, הרי שרק התורה עצמה יכולה לקבוע שדבר מסוים מותר בהנאה על אף איסורו באכילה, ובהכרח צריכים לפרש את "מפי הקבלה" כאן במשמעות של דין תורה.

על משמעותה של "קבלה" זו בלשון הרמב"ם, עמדו מפרשיו. כך, לדוגמא, כתב הרמב"ם בהלכות איסורי מזבח ד, טו:

- 52 ראה גם ספר המצוות, עשה, צה.
- 53 וכן היא מסקנת דבריו של הרב נ"א רבינוביץ, עיונים במשנתו של הרמב"ם, ירושלים תשנ"ט, עמ' קכא. והשווה: A.Schwartz, *Der Mischneh Thorah*, Wien 1905 עמ' 142 ואילך; "לוינגר, דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם, ירושלים תשכ"ה, עמ' 16, 32, 62.
- 54 וראה שרשי הים, חלק ב, שורש הפרשת כהן גדול קודם יום הכפורים, דף קעא, ע"ב, ד"ה והנה יבינו.
- 55 ראה כלי חמדה על התורה, ח"א, קונטרס המילואים לפרשת תזריע, אות ה.
- 56 ראה גם לשון הרמב"ם בספר המצוות, עשה, צה: "ובקבלה נמסר שגם החכם יתיר הנדר לכל, וכן השבועה, והרמז על כך הוא אמרו: 'לא יחל דברו' - הוא אינו מוחל אבל אחרים מוחלים לו. ובכלל אין ראייה על כך מן הכתוב, וכבר אמרו: 'התר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמוכו' אלא הקבלה האמתית בלבד".

נתן לה [=לזונה] בהמת קדשים באתננה - לא נאסרה למזבח... שכבר זכה בהן גבוה משעה שהקדישן... אבל אם נתן לה עופות - אף על פי שהן מוקדשין, אתנן חל עליהם ואסורים, ומדברי קבלה הוא דבר זה.

המקור להלכה זו, מצוי במשנה בתמורה ל ע"ב, שבה נאמר: "נתן לה מוקדשין - הרי אלו מותרין, עופות - הרי אלו אסורין, שהיה בדין: מה אם המוקדשין שהמום פוסל בהן, אין אתנן ומחיר חל עליהן, עוף שאין המום פוסל בו אינו דין שלא יהא אתנן ומחיר חל עליו, תלמוד לומר (דברים כג, יט): 'לכל נדר' - להביא את העוף". משמעותו של הביטוי "דברי קבלה" היא: פירושו של הפסוק, והרי זה דין תורה גמור. וכך כתב הלחם-משנה על הלכה זו של הרמב"ם: "וזהו שאמר 'ודבר קבלה הוא זה', כלומר גזירת הכתוב".<sup>57</sup>

## 2. משמעות "מפי הקבלה" לאור דברי הרמב"ם

משמעותו, כמבואר, של הביטוי "מפי הקבלה" וכיוצא בו, עולה מתוך דברי הרמב"ם עצמו בכמה מקומות. בספר המצוות, בשורש השני שבדברי הקדמתו לספר, כותב הרמב"ם, כי אין לכלול בתרי"ג מצוות את מה שנלמד מן התורה באמצעות דרכי ההיקש ומידות המדרש. את דבריו הרמב"ם חותם בדברים הבאים:

הנה כבר התבאר, כי תרי"ג מצוות שנאמרו לו למשה בסיני לא ימנה בהן כל מה שילמד ב"ג מדות ואפילו בזמנו [=של משה] עליו השלום, כל שכן שלא ימנה בהן כל מה שהוציאו באחרית הזמן. אבל אמנם ימנה מה שהיה בפירוש מקובל ממנו, והוא שיבארו המעתיקים ויאמרו שזה הדבר אסור לעשותו ואיסורו דאורייתא או שיאמרו שהוא גוף תורה, הנה נמנה אותו כי הוא נודע בקבלה ולא בהקש, ואמנם זכרו ההיקש בו והביאו הראיה עליו באחת משלש עשרה מדות להראות חכמת הכתוב.

כלומר: דין תורה אינו כולל אלא מה שנאמר בתורה, בין במפורש בין מכללא, על-פי הפירוש המקובל בידי משה מפי הגבורה. דין כזה עשוי להיות נסמך על המקראות שבתורה באמצעות אחת ממידות המדרש. אבל אם יסודו בפירוש "מפי הקבלה", אין בכך כדי לעשותו דין דרבנן. וכך משמע ממה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה:

דע, כי כל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבנו עליו השלום, נתנה לו בפרושה. היה אומר לו המצוה ואחר כך אומר לו פרושה ועניינה וכל מה שהוא כולל ספר

57 ראה גם, לדוגמא: רמב"ם, הלכות איסורי מזבח ה, יא, וכסף-משנה, שם. כן ראה ההלכות הבאות ברמב"ם: הלכות שבת יב, טו (וראה חזון איש, או"ח, סי' קיב, ס"ק יא); הלכות מאכלות אסורות ח, טו; הלכות כלאים א, ג; הלכות שבועות ו, ב (וראה כלי חמדה על התורה, קונטרס המילואים, פרשת תזריע, אות ה); הלכות נזירות ז, יב (וראה לחם משנה, על הרמב"ם, הלכות אבל ג, ח); הלכות מעשה הקרבנות יד, ב (וראה מהדרות הר"י קאפח, אות ג, שם תמה על הרמב"ם שנקט לשון "דברי קבלה", "כיון דמקרא יליף להו". ולכאורה, הרי כל הלכה מדברי קבלה נלמדת מפסוק על פי פרשנותו המקובלת ממש (רבנו); הלכות קרבן פסח ה, ה; הלכות מחוסרי כפרה ב, ו; שם, ג, ד; הלכות טומאת מת א, יג; הלכות פרה אדומה ז, א; הלכות טומאת צרעת ח, יב; הלכות טומאת משכב ומושב ב, א (וראה גם פירוש המשנה לרמב"ם, נידה ז, א); הלכות גניבה ב, יב; הלכות עבדים ג, ד; הלכות נחלות א, ב; שם, ד, ו; הלכות עדות כ, ב; שם, הלכות ח ו-י. וראה הרב נ"א רבינוביץ, עיונים במשנתו של הרמב"ם, ירושלים תשנ"ט, עמ' קכד ואילך.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

התורה... והפרוש ההוא היה כולל ענינים, והיו כותבים המצוה ולומדים על פה הקבלה...

ה"קבלה" היא אפוא הפרשנות המוסמכת של התורה שבכתב, כפי שנמסרה למשה מפי הגבורה,<sup>58</sup> ואותה מסר הלאה ליהושע, ויהושע לזקנים וכו'. וכל חכמי הדורות שקיבלו מסורות אלו והעבירו לחכמים שבאו בעקבותיהם נקראים בפי הרמב"ם "מקבלים",<sup>59</sup> או "נושאי הקבלה",<sup>60</sup> או "מקבלי הפירוש",<sup>61</sup> או "בעלי הקבלה",<sup>62</sup> או "מקבלי התורה",<sup>63</sup> וכיוצא בזה. בהלכה אחת - הלכות פרה אדומה א, יד - מעמיד הרמב"ם כנגד המורים על פי הקבלה, את הצדוקים (הכופרים בתורה שבעל-פה). דינה של "קבלה" זו הוא אפוא דין תורה, ועל-פיה אנו יודעים אל נכון מה נכלל בכל ציווי וציווי של התורה.<sup>64</sup> הפירוש שבא בקבלה נקרא על-ידי הרמב"ם "פרוש המקובל",<sup>65</sup> ולפעמים סתם "הפירוש".<sup>66</sup>

היותו של דבר הבא בקבלה בגדר של דין תורה, מוכח ממקומות רבים בחיבוריו של הרמב"ם. וכך, למשל, יש והרמב"ם משתמש בביטוי "קבלה" בספר המצוות, ומשמעותו כדין תורה מקבלת אישור בלשון בה נקט הרמב"ם בהלכה שכתב באותו עניין במשנה-תורה. לדוגמא: בספר המצוות, עשה, קיב, לגבי מצוות עשה לעשות היכר במצורע כדי שיפרשו ממנו, כתב הרמב"ם:

וכבר נמסר לנו בקבלה, שגם שאר טמאים צריכים לעשות לעצמם הכר כדי שיפרשו בני אדם מהם. ולשון ספרא: טמא מת ובוועל נדה וכל המטמאין את האדם מניין? תלמוד לומר (ויקרא יג, מה): 'וטמא טמא יקרא'. ענינו: כל טמא צריך להכריז על עצמו שהוא טמא... כדי שיבדלו ממנו.

בהלכה שכתב הרמב"ם בעניין זה במשנה-תורה (הלכות טומאת צרעת י, ח), נאמר:

ולא המצורעים בלבד, אלא כל המטמאים את האדם חייבין להודיע לכל שהן טמאין כדי שיפרשו מהן, שנאמר: 'וטמא טמא יקרא' (ויקרא יג, מה) - הטמא מודיע שהוא טמא.

כפי האמור בדברינו לעיל, הבאת הפסוק שבתורה בלשון: "שנאמר", מוכיחה, כי מדובר בדין תורה. ודוגמא נוספת: בספר המצוות, לא-תעשה, קפא, כתב הרמב"ם:

- 58 יש הלכות בהן מיוחסת הקבלה, או השמועה, במפורש למשה רבינו, ראה הלכות מחוסרי כפרה ב, ו; הלכות פסולי המוקדשין ד, א; הלכות קידוש החודש יח, ח.
- 59 הקדמה לפירוש המשנה, מהדורת ירושלים תשכ"א, עמ' ל.
- 60 הקדמה לספר המצוות, הכלל התשיעי, מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' לא.
- 61 הקדמה לספר המצוות, שם, עמ' לג.
- 62 הקדמה לספר המצוות, שם, עמ' לד; ספר המצוות, לא-תעשה, שיב.
- 63 ספר המצוות, עשה, רה; ובנוסף שתרגם הר"י קאפח: "מעתיקי השמועה", וראה הערה רעא במהדורתו. וכן במצוות לא-תעשה, קלה, והערה תנד, שם. ראה גם הלכות תלמוד תורה א, ט.
- 64 הקדמה לספר המצוות, שם.
- 65 שם, עמ' מו; עשה, קט, עמ' קח.
- 66 ספר המצוות, עשה, ו, עמ' נו; ו-ח, עמ' נח ועוד הרבה.

הזהירנו מאכול הטריפה, והוא אמרו (שמות כב, ל): "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו". אמנם פשט הכתוב הוא כמו שנזכר במכילתא, והוא אמרם: דבר הכתוב בהווה, מקום שרוב הבהמות מצויות להטרף, אבל באה בקבלה גם כן לזה הפסוק באור, והוא כך: ובשר בשדה טריפה הוא, ולפיכך לא תאכל אותו, רצונו לומר שכל בשר כיון שיצא ממחיצתו נעשה טריפה... ומי שאכל מהם כזית - לוקה מן התורה.

על פי הפירוש המקובל למשה מסיני, "בשר בשדה טריפה" הוא אפוא לא רק "בשדה", אלא כל שלא נשחט כראוי. אלמלא היה זה דין תורה, לא היה בו חיוב מלקות. ובמפורש כתב הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות ה, ט:

שכל בשר שיצא חוץ למחיצתו נאסר כבשר שפרש מן החי, שנאמר: "ובשר בשדה טריפה" (שמות כב, ל) - כיון שיצא למקום שהוא לו כשדה, נעשה טריפה.

דוגמא נוספת: בספר המצוות, לא-תעשה, שלו, עוסק הרמב"ם באיסור ערווה של הבת לאביה. בין היתר, מביא הרמב"ם את דברי הגמרא בכרתות ה ע"א: "שהרי 'בתו' אחד מגופי תורה ולא למדה הכתוב אלא בגזרה שווה". ועל כך הוא כותב:

והתבונן באומרם: "לא למדה הכתוב", ולא אמרו: "לא למדנוה", לפי שכל הדברים האלה קבלה מפי השליח [=משה רבנו], והוא פירוש מקובל, כמו שבארנו בהקדמת חבורנו בפירוש המשנה.

איסור ערווה של הבת נלמד אפוא מפי הקבלה. ובהלכות איסורי ביאה ב, ו, שם פסק הרמב"ם את ההלכה בעניין זה, הוא מגדיר איסור זה במילים מפורשות כאיסור תורה: "ואיסורה מן התורה ואינו מדברי סופרים".

במצוות אחרות שלגביהן משתמש הרמב"ם בספר המצוות בלשון "קבלה", מוכחת משמעות הלשון כדין תורה מתוך שהרמב"ם נקט לגביהן במשנה-תורה את הלשון "מפי השמועה למדו", שהוראתו, כמבואר לעיל: דאורייתא.

דוגמא לכך: בספר המצוות לא-תעשה, רפז, עוסק הרמב"ם בפסלותם של קרובים לעדות, וכך כתב:

הזהיר הדיין מקבל עדות הקרובים קצתם על קצתם או קצתם עם קצתם. והוא אמרו יתעלה: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" (דברים כד, טז). ובא הפירוש המקובל בספרי, שלא יומתו אבות על עדות בנים ולא בנים על עדות אבות.

בהשוואה לכך, כתב הרמב"ם בהלכות עדות יג, א:

הקרובים פסולים לעדות מן התורה, שנאמר: "לא יומתו אבות על בנים" (דברים כד, טז), מפי השמועה למדו שבכלל לאו זה שלא יומתו אבות על פי בנים ולא בנים על פי אבות, והוא הדין לשאר קרובים. אין פסול בדין תורה אלא קרובים ממשפחת אב בלבד... אבל שאר הקרובים מן האם או מדרך האישות - כולן פסולין מדבריהם.



לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

מאחר שהוראתו של הביטוי: "מפי השמועה למדו", הוא שזה דין תורה - והרמב"ם אף מגדיר כאן במפורש את הפסולים שהיסוד לפסילתם הוא "מפי השמועה" כפסולים "בדין תורה" - הרי שגם מה שמוגדר על ידי הרמב"ם כפירוש שבא בקבלה - דינו דין תורה.<sup>67</sup>

ודוגמא נוספת, שבה מצאנו חילוקי דעות בין הפוסקים ומפרשי הרמב"ם, מאיסור ארבעה עינויים ביום הכיפורים (פרט לאכילה ושתייה), שכבר נזכר בדברינו לעיל, בקשר למשמעותו של הביטוי: "מפי השמועה". בספר המצוות, עשה, קסד, כתב הרמב"ם:

שצונו להתענות בעשירי מתשרי, והוא אמרו יתעלה (ויקרא טז, כט): "תענו את נפשותיכם". ובא הפירוש בספרא: "תענו את נפשותיכם - ענוי שהוא אבוד נפש, ואי זה זה אכילה ושתייה". וכן באה הקבלה (יומא עג, ע"ב, וספרא דלקמן) שהוא אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ושהשביטה מחויבת מאלו הפעולות כלם מאמרו בו (ויקרא כג, לב): "שבת שבתון הוא לכם וענייתם את נפשותיכם", כאילו הוא יאמר שחובה בו השביטה המיוחדת במלאכות והמעשים והשביטה המיוחדת במזון הגוף וקימו ולכן אמר שבת שבתון. ולשון ספרא (אח"מ פ"ח, אמור פ"ד): "מנין שיום הכיפורים אסור ברחיצה ובסיכה ובתשמיש המטה? תלמוד לומר: שבת שבתון שבות. כלומר השביטה מאלו כולם עד שיגיע הענוי.<sup>68</sup>

בהשוואה לכך, בהלכות שביטת עשור א, ד-ה, כתב הרמב"ם:

מצות עשה אחרת יש ביום הכפורים והיא לשבות בו מאכילה ושתייה, שנאמר: "תענו את נפשותיכם" (ויקרא טז, כב), מפי השמועה למדו: ענוי שהוא לנפש זה הצום, וכל הצם בו קיים מצות עשה, וכל האוכל ושותה בו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר (ויקרא כג, כט): "כי כל הנפש אשר לא תענה בעצם היום הזה ונכרתה", מאחר שענש הכתוב כרת למי שלא נתענה למדנו שמוזהרין אנו בו על אכילה ושתייה, וכל האוכל או השותה בו בשוגג חייב קרבן חטאת קבועה.

וכן למדנו מפי השמועה שאסור לרחוץ בו או לסוך או לנעול את הסנדל או לבעול, ומצוה לשבות מכל אלו כדרך ששבת מאכילה ושתייה, שנאמר (ויקרא כג, לב): "שבת שבתון" - שבת לענין אכילה ושבתון לענינים אלו. ואין חייבין כרת או קרבן אלא על אכילה ושתייה בלבד, אבל אם רחץ או סך או נעל או בעל מכין אותו מכת מרדות.

ארבעת העינויים שעליהם אומר הרמב"ם בספר המצוות כי איסורם בא ב"קבלה",<sup>69</sup> הם הם העינויים שעליהם אומר הרמב"ם במשנה-תורה כי לימודם הוא "מפי השמועה". היות שהוכח כי "מפי השמועה" הוא דין תורה, הרי ברור כי לשיטת הרמב"ם איסורים אלה הם מן התורה.

67 וראה כסף-משנה, על הרמב"ם: "שכל מה שאנו דורשים בפירוש הכתוב הוא מדאורייתא, ומה שנדרש באם אינו ענין" - כיון שפשט הכתוב אינו מורה עליו, מיקרי דברי סופרים".

68 ראה גם פירוש המשנה לרמב"ם, יומא ח, א.

69 כך גם נמצא בתרגום הר"מ אבן תיבון ובתרגומו של הר"י קאפח.

והנה, הסיפא של הלכת הרמב"ם, בה נאמר כי העובר על ארבעת העינויים חייב במכת מרדות, יש בה קושי, לכאורה. שהרי מכת מרדות היא עונש מדרבנן, ויוצא לכאורה, שארבעת האיסורים הללו הם מדרבנן. אכן, כידוע, החיוב במכת מרדות הוא לא רק בעובר על איסורים מדרבנן, אלא גם בעובר על איסורים מן התורה שאין לוקים עליהם. בענייננו נאמר בתורה, שחיוב כרת חל רק על מי שאוכל ושותה ביום הכיפורים. יתר האיסורים אינם איסורי לאו אלא הם מעין איסורי לאו הבא מכלל עשה, שכן האמור בתורה הוא: "שבת שבתון היא לכם ועיניתם את נפשותיכם", ומכאן למדו איסורים אלה. על איסור כזה אין חיוב מלקות, שכן הכלל הוא: "לאו הבא מכלל עשה - עשה". ואכן, הרמב"ם לא מנה איסור זה בין הלאווין שלוקים עליהם מן התורה<sup>70</sup>. יחד עם זאת, כשם שביחס לאיסורי תורה אחרים שאין לוקים עליהם פסק הרמב"ם שיש לבית דין לחייב במכת מרדות<sup>71</sup>, כך פסק גם בענייננו.

ואמנם, רבים מהפוסקים ומפרשי הרמב"ם, כך הבינו בדעת הרמב"ם, שהאיסור בארבעת העינויים ביום הכיפורים הוא דאורייתא. כך סבורים הר"ן<sup>72</sup>, הכסף-משנה ושער המלך, על הרמב"ם שלפנינו, וכן אחרים מהפוסקים.<sup>73</sup>

יש הלכות, בהן מוצאים אנו הנגדה בין מה שבא בקבלה, ובין מה שאינו אלא מדברי סופרים, דהיינו דרבנן, וברור לחלוטין, מתוך ניסוחו של הרמב"ם, כי מה שבא בקבלה הוא דין תורה. כך, לדוגמא, בהלכות שמיטה ויובל ט, ב-ג, כתב הרמב"ם:

אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה בשביעית אלא בזמן שהיובל נוהג, שיש שם שמיטת קרקע... ודבר זה קבלה הוא; אמרו חכמים: בזמן שאתה משמט קרקע, אתה משמט כספים... ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמט כספים... ומדברי סופרים - שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום ואף על פי שאין היובל נוהג...

הרישא של הלכת הרמב"ם מבוססת על הברייתא בגיטין לו ע"א, שם דרש רבי את הפסוק (דברים טו, ב): "וזה דבר השמיטה שמוט" - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים". דברי הקבלה, שבאמצעותם מפרש רבי את הפסוק, הם אפוא דין תורה.

70 רמב"ם, הלכות סנהדרין יח, ד.

71 ראה רמב"ם, מורה נבוכים, ג, מא.

72 ר"ן, על הרי"ף, יומא, פרק ח, דפוס וילנא דף א ע"א, ד"ה יום הכיפורים.

73 ראה שו"ת תורת חסד (מלובלין), ח"א, סי' יד, אות ד. וראה עוד מה שכתב בזה בשדי חמד, כללים, מערכת ח, כלל קלה. ושם הביא גם את דברי החולקים, הסוברים כי דעת הרמב"ם היא שהאיסור הוא דרבנן (ונוסף על המובא שם, ראה עוד הגהות הרמ"ך, על הרמב"ם שלפנינו; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא ד, ח"ג, סי' מ). ואין בדבריהם התייחסות למטבע הלשון: "מפי השמועה למדו", המצוי ורגיל בפי הרמב"ם בהתייחסו לדין תורה. ראה גם שדי חמד, כללי הפוסקים, ב"ה, אות ד (השנייה). וראה מגיד משנה, על הרמב"ם שלפנינו, הסבור שלשון "מפי השמועה" כאן משמעותה "דברי סופרים" (כנראה לא במשמעות של דרבנן. והשווה מרכבת המשנה, לר"ש חעלמא, על הרמב"ם שלפנינו).

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

כיוון שהפירושים המקובלים הם חלק בלתי נפרד מן התורה, חל גם עליהם האיסור של בל תוסיף ובל תגרע, כלשון הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה, שיג-שיר: "הזהירנו מהוסיף בתורה, לא בכתוב ולא במקובל... הזהירנו מגרוע התורה, לא מהכתוב ולא מהמקובל..."

ה"קבלה" - דהיינו: התורה שבעל-פה במשמעות המצומצמת של המושג - היא אפוא ההשלמה ההכרחית לתורה שבכתב, והרבה גופי תורה חלקם נמצאים מפורש בתורה, אבל רובם נמצאים בקבלה. כך, למשל, הרמב"ם אומר באשר לנגעי בתים, בהלכות טומאת צרעת טו, א:

נגעי בתים יש בהם הסגר שלשה שבועות... והסגר בתים שלשה שבועות אינו מפורש בתורה, וכן רוב דיני נגעי בתים דברי קבלה הם.<sup>74</sup>

ויש שהכל דברי קבלה הן, כמו שהרמב"ם כותב בהלכות טומאת אוכלין יב, א: "כל דברי הכשר אוכלין - דברי קבלה הן".<sup>75</sup>

אזהרות התורה אמורות הן לגבי מה שמפורש בתורה והן בנוגע למה שבא בקבלה, כדרך שהרמב"ם כותב בהלכות טומאת אוכלין טז, ח:

כל הכתוב בתורה ובדברי קבלה מהלכות הטומאות והטהרות, אינו אלא לענין מקדש וקודשיו ותרומות ומעשר שני בלבד, שהרי הזהיר את הטמאין מליכנס למקדש או לאכול קדש או התרומה ומעשר בטומאה...

מהלכות רבות ברמב"ם עולה, כי אין הבדל בין הלכות שבהן אומר הרמב"ם: "מפי השמועה למדו", ובין הלכות שעליהן אומר הרמב"ם שהן "מפי הקבלה", וכולן - דין תורה. ואמנם, אנו מוצאים שלפעמים משתמש הרמב"ם ביחס לאותה הלכה בשתי מטבעות הלשון גם יחד, ומוכח שאצל הרמב"ם שימשו שני הביטויים הללו במשמעות זהה. והרי מספר דוגמאות:

הלכות שגגות י, ה

בהלכה זו עוסק הרמב"ם בחיוב קרבן עולה ויורד בטמא שנכנס למקדש או אכל בקודש בשגגה, וכך נאמר שם:

...כל הקרבנות האלו מפורשין בתורה ומפורש זה שחייב להביאן, חוץ מטמא שנכנס למקדש בשגגה או אכל קדש שכך כתוב שם ונפש כי תחטא... מפי השמועה למדו שזה שחייב כאן קרבן לטמא כשנטמא ונכנס למקדש או אכל קדש והוא לא ידע. אף על פי שהדבר מפי הקבלה הרי הוא כמפורש...

שני הביטויים מתייחסים בהלכה זו לאותו דין עצמו, שהוא דין תורה<sup>76</sup>, ולשניהם אפוא משמעות זהה.

74 ראה גם להלן, הלכה ב; ופירוש המשנה לרמב"ם, נגעים יג, א.

75 ודברי קבלה אלה הם, לכאורה, בהכרח, דין תורה, שהרי בהמשך נאמר: "מפי השמועה למדו שזה שנאמר בתורה (ויקרא יא, לח): 'וכי יתן מים על זרע' - אחד המים ואחד שאר שבעה משקין". אבל השווה עם מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה, מכשירין ו, ד.

## הלכות סנהדרין ה, א

הלכה זו של הרמב"ם עוסקת בצורך ברוב של שניים כדי שניתן יהיה להרשיע נאשם. וכך נאמר שם:

בית דין שנחלקו... בדיני נפשות - אם נחלקו בזה החוטא אם יהרג או לא יהרג, אם היו הרוב מזכים זכאי ואם היו הרוב מחייבין אינו נהרג עד שיהיו המחייבין יתר על המזכים שנים. מפי השמועה למדו שעל זה הזהירה תורה ואמרה לא תהיה אחרי רבים לרעות, כלומר אם הרוב נוטים לרעה להרוג לא תהיה אחריהם עד שיטו הטייה גדולה ויוסיפו המחייבין שנים, שנאמר: לנטות אחרי רבים להטות - הטייתך לטובה על פי אחד, לרעה על פי שנים. וכל אלו הדברים קבלה הם.

## הלכות ממרים א, ב

בכתבו את ההלכה בעניין חובת הציות להוראות בית הדין הגדול בירושלים, מציין הרמב"ם, שחובה זו מתייחסת לשלושה אלה:

דברים שלמדו אותם מפי השמועה... דברים שלמדו מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן... דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה, והן הגזרות והתקנות והמנהגות.

בהמשכה של הלכה זו, מפרט הרמב"ם את המקור שבתורה (דברים יז, יא) לשלושה אלה (בסדר הפוך):

"על פי התורה אשר יורוך" - אלו התקנות והגזרות והמנהגות... "ועל המשפט אשר יאמרו" - אלו דברים שלמדו אותם מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן. "מכל הדבר אשר יגידו לך" - זו הקבלה שקיבלו איש מפי איש.

ה"קבלה" שקיבלו איש מפי איש, היא היא הדברים שלמדו אותם "מפי השמועה", וברור אפוא שבלשון הרמב"ם משמשים שני הביטויים באותה משמעות ממש<sup>76</sup>.

מהשוואת ההלכות שבהן הרמב"ם משתמש בביטויים הנזכרים עולה, שהביטוי "מפי השמועה למדו" בא, בדרך-כלל, בסמיכות לפסוק אשר הרמב"ם מביא את פרשנותו ש"מפי השמועה". לעומת זאת בביטוי "מפי הקבלה" משתמש הרמב"ם, בדרך-כלל, כשאינו מסמיך לו את הפסוק שעליו מוסבת ה"קבלה"<sup>78</sup>, אבל בכל מקרה מדובר בדין תורה.

76 ראה כסף-משנה, לרמב"ם, שם.

77 ראה גם ספר המצוות, עשה, קעד, שם מדובר בחובת הציות, והרמב"ם משתמש בלשון קבלה ביחס לדברים שקיבלום בתורה שבעל פה. ובלא-תעשה, שיב, כותב הרמב"ם ביחס לאיסור לעבור על דברים אלו של חכמים: "האזהרה שהוזהרנו מלחלוק על מעתיקי השמועה". ראה גם הלכות כלאים ט, יא, ומה שכתב על הלכה זו הר"י קאפח במהדורת הרמב"ם שלו; הלכות טומאת אוכלין יב, א; הלכות כלים ג, א.

78 מאחר שהרמב"ם לא פירט בדרך כלל את הפסוקים שעליהם באה הקבלה, מצאנו לפעמים קשיים בהבנת גדרו של "מפי הקבלה" אצל הרמב"ם. ראה, למשל, לחם-משנה, על הרמב"ם, הלכות נחלות א, ב, שמסתבר כי לפי הבנתו, משמעות "מפי הקבלה" היא מסורת חכמים שאינה קשורה לכתובים, עיין שם.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

לפי האמור יוצא, כי בהלכות שבהן נזכר הביטוי "מפי הקבלה", וכיוצא בו, מדובר בדין תורה, גם אם הרמב"ם לא ציין את הפסוק עצמו. את הפסוק המשמש יסוד ללימוד שבא בקבלה, ניתן לאתר באמצעות נושאי הכלים של הרמב"ם, המפנים למקורות חז"ל שבהם נדרשו הכתובים.

### 3. "דברי קבלה" שהם דרבנן

אכן, לא יהיה זה נכון לכלול כלל אחד לכל מקום שבו נזכרת "קבלה" בדברי הרמב"ם. יש הלכות שבהן ה"קבלה" שבה מדובר היא במשמעות של דברי נביאים. כך, לדוגמא, בהלכות איסורי ביאה יב, ו, כתב הרמב"ם את דינו של הבעול ארמית:

לא פגעו בו קנאים ולא הלקוהו בית דין - הרי עונשו מפורש בדברי קבלה שהוא בכרת, שנאמר: "כי חלל יהודה... יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער וענה" (מלאכי ב, יא-יב).

פעמים שהרמב"ם משתמש בספר המצוות בביטוי "קבלה", וכיוצא בו, במשמעות של דברי נביאים, ואילו בהלכה שכתב באותו עניין במשנה תורה, הוא כותב את הדברים בסתם, בלא שהוא מאזכר פסוק, ובלא שהוא משתמש בביטוי "קבלה". כך, לדוגמא, בספר המצוות, עשה, קצה, שם עוסק הרמב"ם במצוות צדקה, נמצא: "ובא בקבלה שאפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב במצוה זו". מקור הדברים בגיטין ז ע"ב, ושם נסמך דין זה על פסוק מן הנביאים (נחום א, יב). בהלכה שכתב הרמב"ם בעניין זה (מתנות עניים ז, ה), אינו מאזכר את הפסוק הנ"ל, וגם אינו מציין שדין זה בא בקבלה.<sup>79</sup>

"דברי קבלה", כשהם מתייחסים למקורות שבנביאים, הרי הם דרבנן, ולכן יש לבחון בכל הלכה המאזכרת "דברי קבלה" אם מדובר ב"קבלה" במובן של מסורת חז"ל בפרשנות הכתובים, שאז מדובר בדין תורה, או שמדובר בדברי קבלה במובן של דברי נביאים, שאז מדובר בדין דרבנן.

ויש הלכות שבהן ה"קבלה" משמעותה "קבלת הסופרים" - כלשון הרמב"ם בפירושו המשנה כלים יז, יב.<sup>80</sup> מדובר בהלכות, אשר מתוך הקשר הדברים ברור שהן דין דרבנן, כגון בהלכות טומאת מת יט, ו: "...שכל אלו ההלכות האמורות בטומאת אהלים... הכל מדברי סופרים [=מדרבנן]; מהן דברי קבלה, ומהן גזרות והרחקות".

עד כאן, ביחס לביטוי "דברי קבלה", שלפעמים הרמב"ם עושה בו שימוש במובן של דרבנן (במיוחד כשמדובר בדברי נביאים). דומה בעיניי, שהלשון: "מפי הקבלה", בא כמעט תמיד במשמעות של דין תורה, ובכל חיבור משנה תורה לא נמצאת אלא הלכה אחת בה נזכר ביטוי זה במשמעות של דרבנן. בהלכות אישות א, ו - שם מפרט הרמב"ם את רשימת השניות לעריות, שאיסורן דרבנן - נוקט הרמב"ם בלשון זו:

79 וראה פירוש הרדב"ז, על הרמב"ם, המציין לפסוק (דברים טו, יב): "נתון תתן". וראה בקרית ספר, על הרמב"ם שלפנינו, שם העלה את האפשרות שמדובר בדין תורה. אבל ראה מה שכתב להלן, בהלכות מתנות עניים, סוף פרק ט.

80 ראה גם פירוש המשנה, מקוואות ו, ז.

ויש נשים אחרות שאסורות מפי הקבלה ואיסורן מדברי סופרים והן הנקראות שניות מפני שהן שניות לעריות.

הכסף-משנה התקשה בלשון הרמב"ם: "שלשון קבלה נופל על דבר מקובל מפי משה רבינו ע"ה או נלמד מי"ג מדות, ומאחר שאיסור שניות הוא מגזירת חכמים... לא יצדק לומר בהן לשון קבלה?". אבל הלחם-משנה תירץ: "דמשום דאמרו בגמרא (יבמות כא ע"א): 'רמז לשניות מן התורה מנין, שנאמר (ויקרא יח, כז): 'כי את כל התועבות... עוד אמרו שם דשלמה גזר עליהם, ומשום הא אפשר דקראם רבינו ז"ל דברי קבלה". כלומר, הרמב"ם נקט כאן לשון "דברי קבלה", מכיוון שיש לכך רמז בתורה, או מכיוון שיסודה של הלכה זו בדברי נביאים.<sup>81</sup>

ואולי יש מקום להציע, שלאור דרכו של הרמב"ם להשתמש בביטוי "מפי הקבלה" בהקשר של דין תורה, יש לגרוס בהלכת הרמב"ם שלפנינו: "ויש נשים אחרות שאסורות מן הקבלה [או: מדברי קבלה] ואיסורן מדברי סופרים". גירסה זו, תואמת את דרכו של הרמב"ם להשתמש לפעמים בלשון "קבלה", במשמעות של קבלת הסופרים, כדלעיל.

אם אמנם נכון להסיק, כי משמעותו האחת של הביטוי "מפי הקבלה" היא שמדובר בדין תורה, כי אז יש במסקנה זו כדי לאשש את דעת הפוסקים, שכך פירשו ביטוי זה ברמב"ם, במקום שיש מחלוקת בנידון.

כך, לדוגמא, בהלכות איסורי ביאה כב, ב, כתב הרמב"ם: "ואיסור ייחוד עריות מפי הקבלה". מקורו של הרמב"ם הוא בעבודה-זרה לו ע"ב, ונחלקו הפוסקים בדעת הרמב"ם. יש שפירשו, כי לדעת הרמב"ם איסור ייחוד עם עריות הוא מן התורה, ויש שפירשו כי לדעת הרמב"ם האיסור הוא מדרבנן.<sup>82</sup> מסקנת דברינו באשר למשמעות "מפי הקבלה" אצל הרמב"ם, מאששת את דעת הסוברים כי שיטת הרמב"ם היא שאיסור ייחוד עם עריות הוא מן התורה,<sup>83</sup> וכלשונו של הרב חיד"א: "לשון זו [=מפי הקבלה] מורה דרז"ל קבלו זה שהוא מן התורה".<sup>84</sup> הטיעון שנמצא אצל כמה מהפוסקים, כי מתוך כך שהרמב"ם פסק (שם, הלכה ג) שעל ייחוד חייבים מכת מרדות משמע שהאיסור הוא מדרבנן,<sup>85</sup> ראוי להידחות. הטעם לכך שאין כאן חיוב מלקות מן התורה הוא, שאין כאן לאו מפורש, ומכל מקום זהו לאו שאין בו מעשה, ועל כן אין לוקים עליו אלא מכת מרדות.

או דוגמא נוספת. בהלכות שחיטה ב, ג, כתב הרמב"ם:

81 וראה המובא ביד מלאכי, כללי הרמב"ם, סי' מ. ראה גם שו"ת יביע אומר, ח"ג, יו"ד, סי' כא, אות ו. על חובת הציות מן התורה לכל איסורי העריות שאסרו חכמים, ראה שו"ת חתם סופר, אה"ע, ח"א, סי' לו: "ואין שום הפרש בין איסורי דאורי' לדרבנן כי כל העובר עליהם מורד בה' ובתורתו".

82 ראה מה שמובא באוצר הפוסקים, על שו"ע אבן העזר, סי' כב, סעיף א, אות א, דף לח ע"ג-לט ע"א; אנציקלופדיה תלמודית, ערך "ייחוד", כרך כג, עמ' תרלד-תרלה.

83 כגון מגיד משנה, על הרמב"ם, הלכות איסורי ביאה כב, ב.

84 יעיר אוזן, מערכת י, סי' ו.

85 ראה באר היטיב, לשו"ע אה"ע, סי' כב, ס"ק א.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

ולא בהמה וחיה בלבד, אלא כל החולין - אסור להכניסן לעזרה, אפילו בשר שחווטה או פירות ופת וכיוצא בהן; אם עבר והכניסן, מותרין באכילה כשהיו. ודברים אלו כולן, דברי קבלה הן. וכל השוחט חולין בעזרה, או האוכל כזית מבשר חולין שנשחטו בעזרה - מכין אותו מכת מרדות.

נחלקו הפוסקים ונושאי כלי הרמב"ם אם האיסור הנזכר כאן הוא מן התורה או מדרבנן. לפי דברינו, יש לצדד, לכאורה, במה שכתב כאן הכסף-משנה: "דחולין שנשחטו בעזרה מיתסרי מדאורייתא, וזהו שכתב 'ודברים אלו כולם דברי קבלה הם', דהיינו שנאמרו מסיני, ומה שכתב שאינו ענוש אלא מכת מרדות, היינו מפני שלא נאמר בהן לאו".<sup>86</sup>

### ה. "הלכה מפי הקבלה"

לפי האמור לעיל, כל הלכה, שעל פי הגדרתו של הרמב"ם היא "מפי הקבלה", הרי היא דין תורה, להוציא מקרים שבהם מוכח כי מדובר בדין דרבנן (ואז, בדרך-כלל, לשון הרמב"ם היא "דברי קבלה", ולא "מפי הקבלה". אבל אין זה כלל מוחלט<sup>87</sup>).

מטבע-לשון מיוחדת אצל הרמב"ם היא: "הלכה מפי הקבלה". האם מעיד הביטוי "קבלה" המופיע כאן על סיווגה של ההלכה כדין תורה, או שאינה אלא דרבנן?

בהלכות טומאת מת ה, ה, כתב הרמב"ם וזו לשונו:

...כרת על ביאת מקדש או על אכילת קדשים, אינו חייב אלא השנים בלבד: הראשון שנגע במת והשני שנגע בו, כדין תורה, שנאמר (במדבר יט, כב): "וכל אשר יגע בו הטמא יטמא". אבל הנוגע בכלים שנגעו באדם, או הנוגע באדם שנגע בכלים שנגעו במת - פטור, כמו שביארנו בהלכות ביאת מקדש, שהדברים האלו - אף על פי שהן דברי קבלה, אינן דין תורה, שהרי לא נתפרשו בתורה אלא זה שנטמא במת שהוא אב, והשני הנוגע בו שהוא ראשון, בין אדם בין כלים.

כדברים האלה כתב הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש ג, טו, שאליהן הוא מפנה בהלכה הנזכרת, אלא שכאן הרמב"ם משתמש במטבע-הלשון "הלכה מפי הקבלה":

וכן הנוגע בכלים שנגעו האדם שנגע במת או שנגע באדם שנגע בכלים הנוגעים במת, אף על פי שהוא טמא ראשון לענין תרומה ולטמא בשר קדשים, הרי זה

86 והשווה עם דברי הר"י קאפח, במהדורת הרמב"ם שלו, שם כתב, באות ג, כי לדעת הרמב"ם דין זה הוא "דרבנן גמור, וכעין מה שכתב בהלכות אישות פ"א הל' ו' בשניות שהן אסורות מפי הקבלה. ומילת 'קבלה' במובנים שונים, כולל דברי קבלה שהכוונה דברי נביאים, נזכרה בכל רחבי משנה תורה חמשים ואחת פעמים, ומהם באמת שהם הגדרות לדאורייתא". לעניות דעתי, בהלכה שלפנינו אין כל הכרח לפרש את "מפי הקבלה" במובן של דרבנן. וצדקו דבריו של הכסף-משנה, שיש לפרש ביטוי זה במשמעות של דאורייתא. וראה הגהות ר' עקיבא איגר, על הרמב"ם שלפנינו, נדפס בהשמטות שבסוף ספר קדושה (מהדורת הר"ש פרנקל, ירושלים-בני ברק, תשמ"ו, עמ' שצח-שצט), שם יישב את הקושיות על הרמב"ם לאור דבריו בהלכות אחרות שבחיבורו (הלכות מאכלות אסורות טז, ו; הלכות גניבה ב, ח). וראה ד' הנשקה, "ליסודי תפיסת ההלכה של הרמב"ם", שנתון המשפט העברי, כרך כ (תשנ"ה-תשנ"ז), עמ' 141.

87 ראה הלכות אישות א, ו.

פטור על ביאת המקדש, שדברים אלו הלכה מפי הקבלה. ואף על פי שהוא פטור, מכין אותו מכת מרדות.

מהלכה זו משמע, כי איסור שמקורו בדברי קבלה אינו מוגדר כדין תורה, אלא במפורש כדין דרבנן, ואין לוקין עליו אלא מכת מרדות.

ואין לחשוב שאולי יש כאן ניסוח שאינו מדויק של הרמב"ם - מה שאין להעלות כלל על הדעת - כיוון שמן ההלכה הסמוכה להלכה הנ"ל מהלכות טומאת מת מוכח בעליל שניסוחו של הרמב"ם מכוון. בפרק ה מהלכות טומאת מת, הלכה ו, פסק הרמב"ם:

כלי חרש שנגע במת או שהיה עמו באהל טמא, ואינו מטמא לא אדם ולא כלי חרש אחר, ולא שאר כלים, שאין כלי חרש נעשה אב הטומאה לעולם, לא במת ולא בשאר טומאות. וזה דין תורה, אף על פי שהוא קבלה.

בהלכה זו, מבקש הרמב"ם לקבוע, כי בניגוד לאמור בהלכה הקודמת, שאינו דין תורה, אף-על-פי שהוא מדברי קבלה, הרי כאן - ההלכה בעניין כלי חרש - היא דין תורה, אף על פי שהיא מן הקבלה. אין אפוא כל ספק, שהרמב"ם ניסח את הדברים במכוון.

יוצא אפוא, ש"הקבלה" שבהלכה ה היא דרבנן, ואילו זו שבהלכה ו היא דאורייתא. הסתירה הקיימת לכאורה בין שתי ההלכות הנזכרות העסיקה כמה ממפרשי הרמב"ם והאריכו במענייתם וכתבו מה שכתבו בניסיון ליישב את דברי הרמב"ם.<sup>88</sup> לאחרונה כתב הרב יוסף קאפח, במהדורת הרמב"ם שלו (בהשיגו על מה שכתב הכסף-משנה, עיי"ש בדבריו) על ההלכה שלפנינו: "והנראה לי במה שכתב רבינו 'דברי קבלה', שאין קבלה ממש בכלל תורה שבעל פה, אלא דברים שקבלו חכמים איש מפי איש, חבורה מפי חבורה, וקראי אסמכתא בעלמא".

לעניות דעתי, הקבלה הנזכרת בהלכה ה אמנם עשויה להשתלשל עד משה רבינו, אלא שלא הרי "קבלה" הנזכרת בהלכה ה, כהרי ה"קבלה" הנזכרת בהלכה ו. ישנה "קבלה" המתייחסת לפרשנות הכתובים שבתורה מפי הגבורה כפי שנמסר ממש רבינו, והיא דין תורה ממש - וזו ה"קבלה" האמורה בהלכה ו. אבל ישנה "קבלה" המתייחסת לדין שאינו מעוגן בפסוק כלשהו שבתורה - גם לא בדרך של פרשנות - ואף היא משתלשלת במסורת עד משה רבינו. "קבלה" זו אינה דין תורה, והיא נזכרת בהלכה ה. "קבלה" זו, שאינה דין תורה, מכונה על-ידי הרמב"ם "הלכה מפי הקבלה". ומבחינה מהותית דינה שווה להלכות המוגדרות כ"הלכה למשה מסיני", שהן דרבנן.<sup>89</sup>

88 וראה מעשה רקח, על דברי הרמב"ם שלפנינו בהלכה ה; לב שמח, על ספר המצוות לרמב"ם, השורש השני, עמ' כג, ד"ה: הן אמת ואילך, ובמיוחד בעמ' 52, ד"ה והאמת בזה; שו"ת זרע אנשים, יורה דעה, דף קיט.

89 וראה ד' הנשקה, שם, עמ' 116. והשווה עם מה שכתב הרב נ"א רבינוביץ, עיונים במשנתו של הרמב"ם, ירושלים תשנ"ט, עמ' קל-קלא. וראה במפורט בעניין זה, מה שכתבתי במאמרי "הלכה מפי הקבלה" והלכה למשה מסיני - עיון בלשונות הרמב"ם, שנתון המשפט העברי כב (תשס"א-תשס"ד), עמ' 369-415.



לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

יש להבחין אפוא בין "מפי הקבלה" ובין "הלכה מפי הקבלה", וכל-אימת שנוזכר אצל הרמב"ם הביטוי "הלכה" בהקשר של "קבלה", אין מדובר בדין תורה, אלא בדין דרבנן, ובכלל זה כל מה שמוגדר כ"הלכה למשה מסיני".<sup>90</sup> ויש שהביטוי "הלכה מפי הקבלה" הוא שיבוש, ויש להשמיט את המילה "הלכה". וכך, בהלכות בכורות ח, א, כתב הרמב"ם:

המכניס צאן לדיר... וטעה במניין, וקרא לשמיני או לשלמטה ממנו עשירי, או שקרא לשנים עשר או לשלמעלה ממנו עשירי - לא נתקדשו; אבל אם קרא לתשיעי או לאחד עשר, עשירי - נתקדשו. ודבר זה, הלכה מפי הקבלה נשמע, שהטעות מתקדשת במעשר שלמעלה ממנו ושלמטה ממנו, אבל לא שלפניהן ושל אחריהן.

הלכה זו מיוסדת על דרשת חז"ל במסכת בכורות ס ע"ב, שכך דרשו את הפסוק בויקרא כז, לב. בפשטות משמע, שדין זה הוא דין תורה, והביטוי "הלכה מפי הקבלה" המופיע כאן, אינו תואם את מסקנת דברינו לעיל. אלא, שבכתבי היד, הנוסח הוא: "מפי הקבלה", והמילה "הלכה" אינה מופיעה<sup>91</sup>. נוסח זה הוא הנוסח הנכון<sup>92</sup>.

#### ט. שינוי מפסוקים שנוזכרו בחז"ל

עד כה עסקנו בדרכו של הרמב"ם בהבאת פסוקי המקרא, במפורש וברמיזה, כשאלה שימשו יסוד לדרשות חז"ל, ובהשמטתם של פסוקים אלה. עתה נעסוק בתופעה ידועה אצל הרמב"ם, לשנות, לפעמים, מן הפסוקים ששימשו בידי חז"ל כיסוד להלכות, ולהביא תחתם פסוקים אחרים. תופעה זו, שהתקשו בה כבר חכמי ההלכה ונושאי כליו של הרמב"ם, מחייבת הסבר, ואין לה תשובה אחת כוללת. נעמוד להלן על כמה מן ההסברים האפשריים לתופעה זו.

#### 1. שינוי בעלמא

כידוע, הרמב"ם לא ערך את חיבורו בצורה מכאנית, ולא העתיק לחיבורו את כל מה שנמצא במקורות חז"ל ללא הבחנה. הרמב"ם, בעינו הבוחנת, הפריד בין חלקי הסוגיה, ולא הביא בהלכותיו אלא את מה שמתחייב לצורך פסיקת ההלכה. פעמים, שהרמב"ם לא הביא דברים מן הסוגיה התלמודית להלכה, משום שלדעתו אין הם אלא בגדר של "שינוי בעלמא", דהיינו תירוץ סתם, שאינו אליבא דהלכתא.<sup>93</sup>

90 ראה, לדוגמא, הלכות נזירות ב, יג; ח, טו; פירוש המשנה סוטה ג, ו, שם מוגדרת "הלכה מפי הקבלה" כ"הלכה למשה מסיני".

91 ראה נוסח הרמב"ם במהדורת הר"י קאפח, ובמהדורת הר"ש פרנקל.

92 וראה בספרו של י' לוינגר, דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם, נספח 2, עמ' 207, שם מובאת רשימת כל ההלכות ברמב"ם שבהן מופיע הביטוי "הלכה מפי הקבלה". בכלל מקורות אלה, מונה המחבר גם את ההלכה שלפנינו (מס' 12). לפי האמור בדברינו כאן, יש למחוק הלכה זו מן הרשימה שם.

93 ראה מאמרי: "על שיטת הלימוד של התלמוד בעקבות חזונו של מרן הרב קוק", "באורו", עיונים במשנתו של הראי"ה קוק, ירושלים תשמ"ו, עמ' 87, בעמ' 112 ואילך.

גם פסוק המובא במקורות חז"ל כבסיס להלכה, עשוי היה שלא להתקבל על ידי הרמב"ם כבסיס האמיתי להלכה, משום שלפי דעתו, הבאתו לא הייתה אלא בגדר של שינוי בעלמא. כך, לדוגמא, בהלכות סנהדרין ב, א, כתב הרמב"ם:

ואין מעמידין בסנהדרין אלא כהנים לויים וישראלים המיוחסים הראויים להשיא לכהונה, שנאמר: "והתיצבו שם עמך" (במדבר יא, טז) - בדומין לך בחכמה וביראה וביחס.

המקור להלכה זו היא המשנה בסנהדרין לב ע"א, והפסוק הנזכר על ידי הרמב"ם נאמר על ידי רב אבא בר יעקב (שם, לו ע"ב). ברם, הגמרא דחתה את האפשרות ללמוד משם, מן הטעם, שאפשר שדוקא אצל משה הייתה דרישה שהזקנים יהיו כמוהו, וזאת משום השראת השכינה, אבל בסנהדרין היושבים לדון אפשר שאין צורך בכך. ולמסקנת הגמרא מובא על ידי רב נחמן הפסוק (שמות יח, כב): "ונשאו אתך", שממנו לומדים: "אתך - בדומין לך ליהוי". לכאורה, היה על הרמב"ם להביא את הפסוק שנאמר במסקנת הגמרא, ומדוע הביא את הפסוק שנדחה?

על קושי זה עמד כבר הכסף-משנה, ותירץ, שאפשר לומר, כי לדעת הרמב"ם, הקושיא שמחמתה הובא תירוץ של רב נחמן אינה אלא אליבא דר' יהודה, ולא אליבא דרבנן, עיין שם. כיוון שתירוץ של רב נחמן אינו על פי שיטת ההלכה - לא התחשב בו הרמב"ם. אפשר גם לומר, שהרמב"ם סמך על הספרי (במדבר, פיסקה צב), שדרש את הפסוק שבספר במדבר לעניין השוואת הזקנים עם משה (אמנם רק לעניין כבוד ולא לעניין ייחוס). ושם, הברייתא שנויה בסתם, ללא מחלוקת.

## 2. אסמכתא

הסבר אפשרי אחר לדרכו של הרמב"ם להמיר פסוק שנזכר בחז"ל כיסוד לדין, בפסוק אחר, הוא, שלדעת הרמב"ם הפסוק שנזכר בחז"ל אינו אלא אסמכתא, וכיוון שלא הוא כשלעצמו מקור הדין, מצא הרמב"ם לפעמים לנכון לסמוך אותו על פסוק אחר, שבו בא הדין לידי ביטוי ביתר פשטות. דוגמא לכך: בהלכות איסורי מזבח ב, י, כתב הרמב"ם:

בהמה שנולד לה אחת מן הטריפות האוסרין אותה באכילה, אסורה לגבי המזבח. הרי הוא אומר (מלאכי א, ח): "הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך".

דין זה נדרש מן הפסוק (ויקרא א, ב): "מן הבקר"<sup>94</sup>, ומשמע לכאורה שהוא דאורייתא, או שנלמד בגזרה שווה (בכורות נו ע"א). למרות זאת, לא הסמיך הרמב"ם את ההלכה הנ"ל אלא על הפסוק במלאכי, שכלל לא נזכר על ידי חז"ל בהקשר זה. הסבר אפשרי לכך נותן הכסף-משנה: "ואפשר שסובר רבינו דסמך בעלמא הוא דמסמיך להו אקרא ואגזרה שוה". אם אמנם מדובר באסמכתא, לא היה הרמב"ם צריך להביא פסוק זה, במיוחד כשאין זה פשט הפסוק, אלא העדיף לעשות שימוש בפסוק שפשטו הוא שאין להקריב טריפה על גבי המזבח.

94 ראה תורת כהנים לויקרא, סוף פרשה ב, ותמורה כט ע"א.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

דוגמא נוספת: בהלכות סנהדרין ה, א, מביא הרמב"ם שורת עניינים שבהם יש צורך בבית דין של שבעים ואחד. הלכה זו חותם הרמב"ם בפסוק (שמות יח, כב): "כל הדבר הגדול יביאו אליך". כפי שמציין הכסף-משנה, לא כל פרטי הדינים הנזכרים שם מבוססים על הפסוק הנ"ל, אלא על פסוקים אחרים (פרט לדינו של כהן גדול), ונשאר בצריך עיון.

לעניות דעתי, הרמב"ם סמך, ככל הנראה, על דרשתו של רב אדא בר אהבה, על שני חלקיה (סנהדרין טז ע"א; יח ע"ב), שממנה יוצא, כי הפסוק המובא על ידי הרמב"ם משמש בסיס לכך שגם דברים גדולים (כמו מינוי מלך ומלחמת רשות) טעונים בית דין של שבעים ואחד, וגם עונשים שמטילים על אנשים גדולים (כמו זקן ממרא, נביא וכהן גדול), טעונים בית דין של שבעים ואחד. לאור זאת, ראה הרמב"ם בפסוק הנ"ל בסיס עיקרי לכל הדינים הנזכרים שם, וככל הנראה ראה את הפסוקים הנזכרים בגמרא כאסמכתא בלבד, ופסוקים כאלה אין הרמב"ם מביא, בדרך כלל, כמבואר לעיל.

כיוצא בזה, מוצאים אנו, לכאורה, בהלכה שפסק הרמב"ם בהלכות טומאת מת א, יג:

ואין הגוי מטמא באהל. ודבר זה קבלה הוא, והרי הוא אומר במלחמת מדין:  
"וכל הנוגע בחלל" (במדבר לא, יט), ולא הזכיר שם אהל.

מקורה של הלכה זו בברייתא, יבמות סא ע"א: "אמר ר' שמעון בן יוחי: קברי נכרים אינם מטמאים באהל, שנאמר (יחזקאל לד, לא): "ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם" - אתם קרויין אדם ואין הנכרים קרויין אדם", ומאחר שבתורה נאמר (במדבר יט, יד): "אדם כי ימות באהל", משמע שדין טומאת אהל חל רק על ישראל ולא על נכרים.

לכאורה, היה הרמב"ם צריך להביא את הפסוק בפרשת חוקת: "אדם כי ימות באהל", כפי שיש לפרשו לאור דרשת הפסוק שבספר יחזקאל.<sup>95</sup> אבל תחת זאת, ציין הרמב"ם לפסוק הנזכר לעיל במלחמת מדין, שלכאורה לא נזכר כלל בסוגיית הגמרא שם.

קושי זה העסיק רבים מן החכמים, שטרחו לפרש את הרמב"ם באופנים שונים.<sup>96</sup> ר' יצחק שמעלקעש תירץ,<sup>97</sup> שלדעת הרמב"ם, הפסוק מספר יחזקאל שאותו דרש רשב"י: "אתם קרויין אדם ואין נכרים קרויין אדם", אינו אלא אסמכתא. שהרי מסוגיית הגמרא בסנהדרין נט ע"א, יוצא מפורש שאף גויים בכלל "אדם", וכפי שכבר הקשו בתוספות יבמות, שם. כותב הר"י שמעלקעש: "על כן פירש [=הרמב"ם] דלמסקנא ביבמות דרבינא משני דלא מעטינהו רק מטומאת אהל, עיקר ילפוטא מדלא כתיב בפרשת מדין טומאת אהל". כלומר, לפי מסקנת הגמרא ביבמות, עיקר הלימוד שאין מת נכרי מטמא באהל הוא מתוך זה

95 כפי שהרמב"ם עצמו מציין אמנם בהקדמתו לפירוש המשנה, טהרות, מהדורת הר"י קאפח, ירושלים תשכ"ח, עמ' יא, עיי"ש.

96 ראה סדרי טהרה על מסכת אהלות, מהדורת הר"י ליינר, ניו יורק תשכ"א, דף ב ע"ב, ד"ה תניא; מעשי למלך, על הרמב"ם, הלכות כלי המקדש א, ו; נחל אשכול, על ספר האשכול, מהדורת אויערבאך, ד"צ הלבשרטאם, תרכ"ח, ח"ב, עמ' 180, אות ד; ברכת ראש, על מסכת נזיר סא ע"ב, ד"ה אי הכי כו' עבד; פתח האהל, על מסכת אהלות, כלל ה, סי' א, ירושלים תש"ט, דף סד ע"ב, ד"ה הרמב"ם. ובמנחת חינוך, מצוה רסג, מהדורת מכוון ירושלים, ירושלים תשמ"ח, דף רצב ע"א, הקשה כן, וכתב שאין נפקא מינה לדינא.

97 שו"ת בית יצחק, יו"ד, ח"ב, סי' מא, אות ז.

שהפסוק הנזכר במלחמת מדין: "וכל נוגע בחלל", אינו מזכיר טומאת אהל, אלא טומאת מגע בלבד.

על תירוצו של הר"י שמעלקעש יש להקשות, שהרי לכאורה נאמר בגמרא במפורש, שהמיעוט אליבא דרבינא הוא מן הפסוק בפרשת חוקת: "אדם כי ימות באהל" (וכפי דרשת רשב"י דלעיל), ולא מן הפסוק שבפרשת מדין? שהרי כך נאמר בגמרא: "רבינא אמר: נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באהל, דכתיב: 'אדם כי ימות באהל', ממגע ומשא מי מעטינהו קרא".

ונראה לעניות דעתי, שלרמב"ם הייתה גירסה אחרת בגמרא ביבמות. על פי נוסח הגמרא שהיה לפני הרמב"ם, אמר רבינא: "נהי דאמעטינהו קרא מאטמויי באוהל, ממגע ומשא מי מעטינהו קרא", ולא פורש כאן הפסוק שבפרשת חוקת. להנחה זו יש סיוע - ואולי אפילו הוכחה גמורה - מתשובת הרמב"ם (מהדורת בלאו, סי' קמה). בתשובתו, מבקש הרמב"ם להוכיח, שתירוצו של רבינא הוא לא רק אליבא דר' שמעון בן יוחי, אלא גם אליבא דרבנן, וזו לשונו:

וראיה לזה [=שתירוצו של רבינא הוא אליבא דכולי עלמא] מדברי רבינא דהוא בתרא: "נהי דאמעטינהו קרא מאטמויי באהל, ממגע ובמשא מי מעטינהו קרא?". ואילו היו דברי רבינא לדעת ר' שמעון לבד, היה אומר: "אמר לך ר' שמעון: נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באהל", או היה אומר: "נהי דאמר ר' שמעון שאין מטמאין באהל, במגע ובמשא מי אמר". ומאחר שאמר "נהי דמעטינהו קרא", ראייה שקרא זה לדברי הכל בלא ספק.

מוכח אפוא, שה"קרא" שעליו סומך רבינא דבריו, אינו הפסוק שבפרשת חוקת: "אדם כי ימות באהל", שהרי הרמב"ם מצטט את דברי רבינא במלואם, ופסוק זה אינו מצוי שם. פסוק זה גם אינו יכול להיות שם, לפי הסברו של הרמב"ם בתשובה שלפנינו. שהרי הלימוד מפסוק זה שאין נכרים מטמאים באהל, הוא רק אליבא דרשב"י, והרמב"ם הרי כותב, שמסקנתו של רבינא, שאין נכרים מטמאים באהל, היא אליבא דכולי עלמא. חייבים אפוא לפרש, כי הרמב"ם הבין בפשטות, שה"קרא" עליו סומך רבינא את לימודו אליבא דכולי עלמא, הוא הפסוק שבמלחמת מדין: "וכל נוגע בחלל" - פסוק, שממנו יש ללמוד שנכרים מטמאים בטומאת מגע ומשא בלבד, ולא בטומאת אהל, שלא נזכרה שם. פירוש זה, שלפיו מתייחס ה"קרא" לפסוק שבמלחמת מדין, מתאים למהלך הסוגיה, כפי שיתבאר למעין. שכן פסוק זה צוטט על ידי הגמרא קודם לכן, במהלך המשא ומתן התלמודי, ולכן מיותר היה לחזור עליו שוב. כאשר רבינא אמר: "נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באהל", הוא התייחס לפסוק שנזכר בסמוך.<sup>98</sup>

לסיכום נראה לומר, כי למעשה, הרמב"ם לא שינה בהלכה זו מן המקור המובא על ידי חז"ל, כפי שעשוי היה להיראות בראייה ראשונה, והפסוק אותו מביא הרמב"ם הוא הוא

98 ראוי להעיר, שבדקדוקי סופרים השלם למסכת יבמות, מהדורת התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשמ"ו, עמ' שסח, מציין המהדיר לגירסת ספר יראים השלם, שגם בה נשמט "אדם כי ימות באהל", אלא שהמהדיר סבר "שכפי הנראה קיצר" (הערה 31, שם). ולא היא. הנוסח שם הוא הנוסח שהיה לפני הרמב"ם, והוא גם הנוסח הנכון, כאמור בדברינו לעיל.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

המקור להלכה שפסק בעניין טומאת אהל בנכרי, כפי שעולה מברור נוסח הגמרא שהיה לפני הרמב"ם.

### 3. העדפת פסוק ממנו נלמדת ההלכה ביתר פשטות

טעם אחר לכך, שהרמב"ם הביא פסוק שונה מזה שנזכר במקורות חז"ל הוא, שהפסוק אותו הביא הרמב"ם מבטא ביתר פשטות את ההלכה שלמדו חז"ל, והרמב"ם לא הביאו אלא כתוספת לפסוק שבמקורות חז"ל, שרק נרמז על ידו, ולא כפסוק העיקרי, וזאת אולי על פי דרכו להביא בחיבורו טעם "המתקרב אל השכל".<sup>99</sup> כך, לדוגמא, בהלכות עבדים ג, יג, כתב הרמב"ם:

מפי השמועה למדו שאין האשה נרצעת. וכן יראה מענין הכתוב, שהרי אומר  
בנרצע: "אהבתי את אדני את אשתי ואת בני" (שמות כא, ה).

הלכה זו מקורה בדרשת חז"ל שבמסכת קידושין עד ע"א, ובספרי, פרשת ראה, קכב. וזה לשון הספרי:

"ואף לאמתך תעשה כן". להעניק. יכול אף לרציעה? תלמוד לומר: "ואם אמור  
יאמר העבד" - העבד ולא האמה.

הלכה זו מבוססת אם כן על דיוק מן הרישא של הפסוק שאותו מביא הרמב"ם. ולמה הביא הרמב"ם את חציו השני של הפסוק? מפרשי הרמב"ם שעמדו על קושי זה, תירצו מה שתירצו.<sup>100</sup> לעניות דעתי, הרמב"ם לא הביא את הסיפא של הפסוק במקום הרישא, אלא בנוסף לרישא. בביטוי "מפי השמועה למדו", כבר רומז הרמב"ם שדין זה מיוסד על פירוש הכתובים, וכפי שהתבאר לעיל, לא תמיד נהג הרמב"ם להביא את הפסוק עצמו. אף כאן ראה הרמב"ם רק לרמוז לכך שההלכה מבוססת על פירוש הכתובים כפי שבא בקבלה, ונוסף לכך מביא הרמב"ם את חלקו השני של הפסוק, שממנו ההלכה משתמעת אולי ביתר פשטות. יש מקום לומר, כי מטרת הרמב"ם כאן - כמו בהלכות אחרות - הייתה להשריש את האמונה בתורה שבעל פה כפי שמקובלת בידי חז"ל במסורת עד משה מפי הגבורה. לפיכך, לא הסתפק כאן הרמב"ם באותו לימוד שבא בקבלה, אלא הוסיף לכך, כי מה שבא בקבלה עולה גם מתוך פשט הכתובים.

כיוצא בזה מצאנו בהלכות אחרות. לדוגמא: בהלכות נדרים ג, ז, מבחין הרמב"ם בין נדרים ושבועות - נדרים חלים על דבר מצווה ואילו שבועות אינן חלות על דבר מצווה. הרמב"ם, שם, גם נותן את הטעם להבחנה זו, על פי המבואר במקורות חז"ל. אבל אין הרמב"ם מסתפק בכך, אלא מוסיף, בהלכה ח, כי גם פשט הכתובים מוכיח את אשר קיבלו חז"ל מפי השמועה:

כשאתה מתבונן בכתוב תמצא שהדברים מראין כן כמו שקבלו חכמים מפי  
השמועה. שהרי אומר בשבועת בטוי: "להרע או להטיב" (ויקרא ה, ג) - בדברי

99 ראה שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סי' רנב; כסף-משנה, על הרמב"ם, הלכות עבודת כוכבים ד, ד.

100 ראה פירוש הרדב"ז לרמב"ם שלפנינו; ספרי דבי רב, על הספרי, פרשת ראה, פיסקה קכב, ירושלים תש"ן, עמ' שו; פרדס דוד, פרשת משפטים, ד"צ ורשא תרל"ד, כרך א, דף כ ע"א, ד"ה בפסוק.

הרשות, כמו שבארנו: שיאכל וישתה היום או שיצום וכיוצא בהן. ובנדרים הוא אומר: "ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר ל, ג), ולא חלק בין דברי מצוה לדברי רשות.

מדברי הרמב"ם עצמו עולה, שראה להוסיף כן כדי להוכיח שהכתובים עצמם מאששים את אשר קיבלו חז"ל במסורת התורה שבעל פה.

בדוגמאות דלעיל, עמדנו על דרכו של הרמב"ם לרמוז - באמצעות הביטוי: "מפי השמועה" - לביסוסה של הלכה על הכתובים בלא להביא במפורש את הפסוק שנזכר בספרות חז"ל, תוך הבאתו של פסוק שונה מזה שנדרש על ידי חז"ל, ושבו באה אותו הלכה לביטוי ביתר פשטות. אבל יש הלכות שבהן הרמב"ם אף אינו רומז ללימוד אחר, אלא מביא פסוק שונה לחלוטין כיסוד להלכה. והרי דוגמאות אחדות להלכות שבהן שינה הרמב"ם מן המצוי במקורות חז"ל:

הלכות שבת א, א - "שביתה בשביעי ממלאכה מצות עשה, שנאמר: 'וביום השביעי תשבות' (שמות כג, יב).

מצוות עשה לשבות ביום השבת נזכרת במסכת שבת קיד ע"ב, ושם נלמד הדבר מן הפסוק (שמות טז, כג): "שבתון שבת קדש לה'". הרמב"ם לא ציין לפסוק זה, ככל הנראה מן הטעם שאין דין זה יוצא מפשט הכתוב, ועדיף היה בעיניו לציין לפסוק שבספר שמות, שם ניתן להסיק דין שביתה בשבת מפשט הכתוב. פסוק זה צויין על ידי הרמב"ם גם בספר המצוות, עשה, קנד, ושם הוא מוסיף: "וכבר נכפל הציווי במצוה זו כמה פעמים", ובכך הוא רומז גם לשמות טז, כג הנ"ל.<sup>101</sup>

הלכות שבועות יב, יא - "ולא שבועה לשוא בלבד היא שאסורה, אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין לבטלה אסור, ואף על פי שלא נשבע, שהרי הכתוב מצווה ואומר: "ליראה את השם הנכבד והנורא" (דברים כח, נח).

מסוגיית התלמוד (תמורה ג ע"ב; סנהדרין נו ע"א) משמע, שהמקור לאיסור הזכרת שם השם שלא לצורך, נמצא בפסוק (דברים ו, יג): "את ה' אלהיך תירא ואתו תעבוד ובשמו תשבע". רצונו לומר: יש להישבע בשמו של הקב"ה רק כשיש חיוב שבועה, אבל אם אין חיוב שבועה - יש לירא את השם ולא להזכיר את שמו שלא לצורך.<sup>102</sup> איסור הזכרת שם השם שלא לצורך, לא נאמר אפוא במפורש בפסוק. יתכן שמטעם זה (ואולי גם מן הטעם שהדברים נאמרו בסוגיה במסגרת של שקלא וטריא), העדיף הרמב"ם לסמוך הלכה זו על הפסוק המלמד על החובה הכללית לירא את השם - חובה מאוד מרכזית במשנתו של הרמב"ם<sup>103</sup> - ושכללה גם הזכרת שם השם לבטלה.

101 וראה כתר המלך, על הרמב"ם שלפנינו.

102 ראה חידושי אגדות מהרש"א, לנדרים ז ע"ב, ד"ה השומע

103 ראה מורה נבוכים, ח"ג, פרק כד ו-נב.

לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא

הלכות סנהדרין א, ג - ומעמידין בכל עיר ועיר מישראל שיש בה מאה ועשרים או יתר, סנהדרין קטנה, ויושבת בשער העיר, שנאמר: "והציגו בשער משפט" (עמוס ה, טו).

פסוק זה שבספר עמוס, לא נזכר על ידי חז"ל בהקשר של מקום ישיבת הסנהדרין. מה שנאמר בתורה הוא (דברים טז, יח): "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך", אבל לא נאמר במקורות חז"ל שמטעם זה צריכה הסנהדרין לשבת בשער העיר.<sup>104</sup> הרמב"ם כתב אפוא מה שכתב על פי מה שמתחייב, לדעתו, מפשט הכתוב, והוא הסמיך זאת גם על הפסוק בעמוס.

וכבר עמדו נושאי כלי הרמב"ם על דרכו של הרמב"ם לבחור את הדרשה הפשוטה יותר מבין מספר דרשות, כשאין נפקא מינה לדינא. וכך הם דבריו של הלחם-משנה (הלכות שביתת עשור ב, ו):

תפס [=הרמב"ם] הדרשה של אותה הברייתא בענין זה [=תוספת יום הכיפורים], כיון שהיא דרשה פשוטה דמשמע ודאי פשט הכתוב. וכן דרך רבינו ז"ל בכמה מקומות לתפוס הדרשה היותר פשוטה אף על גב דלא אתיא כסברתו של אותו שאומר הדין, מכל מקום כיון דלענין הדין אין הפרש ביניהם, תפס לו הדרך הפשוט.

מטעם זה, העדיף לפעמים הרמב"ם לבסס את ההלכה על פסוק שלא נזכר בחז"ל, כשאין כל נפקא מינה לדינא, וכלשונו של בעל יד מלאכי, שכתב (כללי הרמב"ם, סי' ד), כי דרכו של הרמב"ם:

ליקח הדרשה הפשוטה יותר אף על גב דאתדחייא בגמרא, ולפעמים מביא פסוק שלא נזכר בגמרא כלל מאחר שהוא מבואר יותר... דאינו מקפיד רק [=אלא] לכתוב הדבר היותר מתקבל, כיון דלא נפקא מינה מידי לענין דינא.

## י. סוף דבר

כשם שבעניינים אחרים מאופיינת דרכו של הרמב"ם בכתיבת חיבוריו בשיטתיות, גם בהבאת פסוקי המקרא כבסיס להלכות שבמשנה-תורה, הייתה לרמב"ם שיטה. חשוב היה לרמב"ם, שהקורא בחיבורו ידע אל נכון, בכל הלכה והלכה, אם היא דין תורה או דין דרבנן. במקום שלשיטת הרמב"ם מדובר בדין תורה, הביא הרמב"ם את הפסוק המתאים בלשון: "שנאמר" וכיוצא בו. ואילו כאשר לשיטת הרמב"ם הדין הוא דרבנן והפסוק שבתז"ל אינו אלא אסמכתא, בדרך כלל לא הביאו הרמב"ם, להוציא מקרים מסוימים שבהם מתיישב אותו דין עם פשט הפסוק. יש הלכות בהן נקט הרמב"ם בלשון: "מפי השמועה", או "מפי הקבלה" - לפעמים תוך השמטת הפסוק המתאים שבתורה - כשכוונתו להורות לנו בביטויים אלה שהדין הוא דין תורה.

104 מה שדרשו חז"ל בפסוק זה הוא: "מלמד, שמעמידין שופטים ושוטרים בכל עיר ועיר".